

Az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjainak és tanárainak megpróbáltatásai az 1948. évi államosítás körüli küzdelmek kapcsán I. – Félresikerült diákcsinnyból koncepciók eljárás

Donáth Péter*

DOI: 10.21549/NTNY.46.2024.3.6

1948 júniusában – a Mindszenty bíborosérsekkel, s a katolikus egyházzal az iskolák államosításával kapcsolatosan folytatott küzdelem egy mozzanataként – az állambiztonsági szervek és a politikai propaganda országos figyelmének központjába került az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjainak és tanárainak ügye. Június 12-én egy honvéd akadémiatákból álló század vonult el megfélemlítő céllal a képző épülete előtt. Néhány képzős diák a nyitott ablakon át kamaszos hévvel kritizálta menetüket, s az államosítás körüli feszült légkörben becsmérő megjegyzéseket tett a katonákra, a honvédségre. Ők feljelentést tettek, mire június 14-én a rendőrség és a katonaság megszállta a képző épületét, házkutatást tartott s a beszélőkben részesnek vélt tanulókat őrizetbe vette. Vallatásuk során arra ösztönözte őket, hogy olyat is vállaljanak magukra, amit nem mondtak, s tettük okát háriítsák az érseki képző nevelésére, tanárik valós, vagy vélt demokráciaellenes megnyilatkozásaira, így ők hamar szabadulhatnak. A dokumentatív elbeszélés első része a történetek körülményeit s a koncepciók eljárás tanárok elleni vádjai megszületésének folyamatát írja le kortárs visszaemlékezések, öt levéltár anyagai és a korabeli sajtó alapján.

Kulcsszavak: iskolák államosítása 1948-ban, Esztergomi Érseki Tanítóképző, koncepciók per

Bevezetés

A magyarországi tanítóképzés 20. századi történetében ritkán fordult elő, hogy egy-egy tanítóképző diákjait és tanárait érintő politikai ügy a széles nyilvánosság figyelmét felkeltse: országos és megyei lapok vezető híradásai, kommentárjai közé kerüljön. Kutatásaink során eddig mindössze két ilyen esettel találkoztunk.

1908-ban a Győri Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet negyedéves növendékei tagadták meg a részvételt a Ferenc József császári trónra lépésének 40. évfordulója alkalmából 1908. december 2-án, a győri székesegyházban tartott ünnepi szentmisén. Ezért a megjelenésüket előíró gróf Széchényi Miklós püspök az egész osztályt, s a velük szolidárisnak mutakkozó alsóbb éveseket is kizárta a képzőből. Az évforduló kapcsán Magyarországon, s az örökös tartományok egy részében kialakult ambivalens, Prágában feszült politikai helyzetben, a témát érintő parlamenti- és sajtóviták hatására az idős császár – Apponyi Albert kultuszminiszter közvetítésével – arra kérte a hozzá maximálisan lojális püspököt, hogy minden fegyelmi következmény nélkül vegye vissza a kizárt diákokat az iskolába. Így az akkori konfliktus szerencsésen zárulhatott (Donáth, 2019).

Nem így négy évtizeddel később, amikor az iskolák államosítása körüli politikai küzdelem során (Balogh, 2008; Balogh & Knausz, 1988; Donáth, 2008; Kovács & Pöcze, 1988; Mészáros, 1989) 1948. június 19. és július 15. között az esztergomi érseki tanítóképző diákjainak és tanárainak ügye került az országos, megyei és vá-

* DSc, professor emeritus, ELTE TÓK Társadalomtudományi Tanszék, donath.peter@tok.elte.hu

rosi újságok címlapjára. Korántsem teljes kutatásunk szerint 32 tudósítás, híradás, riport jelent meg akkoriban letartóztatásukról, népbírósi tárgyalásukról (egyebek között a Torontóban megjelent Kanadai Magyar Munkásban).¹ Több lap saját tudósítójának beszámolóját, riportját közölte a népbírósi tárgyalásról, mások a Belügyminisztérium és az Igazságügyi Minisztérium közleményeiből tájékozódtak. Így a Budapest Főváros Levéltárában őrzött népbírósi anyagok, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található vizsgálati dossziék, s a Magyar Nemzeti Levéltár Országos és Komárom Esztergom Vármegyei Levéltárainak anyagai, valamint a Prímási Levéltár dokumentumai mellett a korabeli – változó színvonalú, ám mindenkor tendenciózus – tudósítások is adhatnak némi képet a történet iránt érdeklődőnek. Emellett a cselekvő kortárs Gábris Józsefnek az esztergomi tanítóképző és a népi kollégium történetére vonatkozó kötetei szolgálnak – esetenként pontatlan – információval a kutató számára. A történetek rekonstrukciójára törekvő még sincs könnyű helyzetben a rendelkezésére álló források tendenciózussága, elfogultsága miatt.

Érintett kortárs: Korencsi Ferenc visszaemlékezései 1994-ből

Az ügy diák érintettje, *Korencsi Ferenc* kezdeményezésére 1994. május 7-én egykori osztálytársai emléktáblát állítottak a tanítóképző földszinti folyosóján az 1948-ban meghurcolt tanárok és diákok emlékére.

1. kép: A szerző felvétele

Az emléktáblán név szerint említett pedagógusok közül Kisházi Mihály (1911–1983) gyakorlóiskolai tanítót 1947-ben a Keresztény Női Tábor országgyűlési képviselőjévé választották, így akkoriban szabadságolva volt a képzőből. Őt 1948 decemberében, a Mindszenty ügygel kapcsolatban tartóztatták le, majd ítélték 7 év szabadságvesztésre.

Dr. Biborka Ferenc (1905–1968) matematika-történelem-pedagógia szakos tanárt, osztályfőnököt, Németh Lajos (1917–1988) és Sentei Ferenc (1918–1986) hittanár papokat, internátusi prefektusokat ellenben az általunk vizsgált 1948. júniusi ügy kapcsán vették őrizetbe 1948. június 17-én, majd hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélték őket a június 22-i népbírósi tárgyaláson. Az emléktáblán név nélkül említett 9 képzős diákot június 14-én vették őrizetbe, majd hetüket 1-3 havi felfüggesztett fogházbüntetésre ítélték.² Így már ezen

1. Felsorolásukat lásd az irodalomjegyzékben.

2. Az emléktábla avatás ünnepi szónokának aláírás nélkül ránk maradt szövege szerint az előadó tévedett Sentei Ferenc börtönbüntetését (4 évet mondott) és az elítélt diákok névsorát és büntetését illetően. Úgy vélte, hogy őket „a Magyar Népköztársaság erőszakos megdöntésével vádolták”. A táblán kilenc diákra utaltak, ő nyolcat sorolt fel, s büntetésük hosszát 3-8 hónapra vélelmezte (A birtokomban lévő gépirat szerint.)

az emléktáblán összerosódott két, egymástól független bírósági ügy, és a kilenc diák közül a hét elítélt és két tanú sorsa.

Ennek magyarázatát vélhetően az emléktáblaállítást kezdeményező, s az 1948-ban történtek históriáját 1994-ben felelegető egykori érintett: Korencsi Ferenc sajátos helyzetében, motivációjában kereshetjük, aki az emléktáblaavatáshoz kapcsolódva másnap, május 8-án a Magyar Rádió *Vasárnapi Újság* című műsorában, majd az *Esztergom és Vidéke* című lap következő, május 12-i és 19-i számaiban emlékezett az 1948-ban történetekre (Korencsi, 1994a; Korencsi, 1994b; Vasárnapi Újság, 1994. május 8.).

A rádióműsorban Lakatos Pál 1948. június 12-ére vonatkozó kérdésére válaszolva Korencsi kifejtette:

„– Az akkori hatalom célja az volt, hogy ezt a fényes központot, az érseki képzőt, meg kell szüntetni, és erre minden erőt bevetettek.³ Megmozgatták az akkori Belügyminisztériumot, a Rajk-fél társaságot. Provokáltak, *nótaszóval fölvonultak a katonák* az iskolánk előtt, s a diákok és a tanárok ellen azt hozták föl vádnak, hogy leköpdösték a diákok a felvonuló katonákat és gyalázkodó hangot ütöttek meg velük szemben. [...] Huszonhárom munkat⁴ – tanárokat és kilenc gyereket – innen Esztergomból Pestre vittek az Andrássy út 60-ba. [...] Leírhatatlan tragédia. Senki sem gondolta, hogy ebből komoly ügy lesz, mert tudtuk, semmit sem csináltunk. Nem gondoltunk arra, hogy börtönbe kerülünk, hogy elítélnek bennünket évekre, hónapokra. Szörnyű tragédia volt ez, lelkiileg teljesen összetörték bennünket. [...]

– Mi történt az Andrássy út 60-ban? [...]

– [...] Amikor beléptünk az épületbe, az első volt a rúgás, az ütés, a fal mellé állítás, és az orrunkat neki kellett tenni a falnak. Aki megfordult, megverték. Később az Andrássy út 60-ban a harmadik emeleti mélységbe vittek bennünket. Hihetetlen csatornazúgások hallatszottak. Hogy hol vagyunk, fogalmunk sem volt.

– A kihallgatásokra jellemző, hogy önnek egyszer azt mondták, tessék hangosan beszélni, válaszolni a kérdésre, majd, amikor így tett pofon lett a vége.

– [...] Az ember meg volt illetődve, mondtam a nevemet. Azt mondja erre a kérdező, nem tudsz hangosan beszélni? De már adtak is egy óriási pofont. Hangosabban mondtam, akkor meg kinyílt az ajtó, mi az, hogy nem hagysz bennünket aludni? Bejött két legény és jól megpofozott, hogy mit kiabálok. Elképzelhető, hogy milyen állapotban voltunk.

– Aztán ebből a pokolból csak kijöttek valahogy.

– A vád olyan súlyos volt, annyira, hogy az ember tisztában volt vele, ha aláírja a jegyzőkönyvet, halálbüntetés a vége. *Azt állították, hogy a Népköztársaság⁵ megdöntésére szervezkedtünk.⁶ A legenyhébb büntetés, ebben a kategóriában az életfogytiglan volt.*

– Önöket ezzel vádolták?

– Igen, s ha ezt tényleg be tudják bizonyítani, és aláírjuk, akkor menthetetlenek vagyunk.⁷ Kilencünk közül azonban volt kettő, aki nem írta alá. Igaz, ők is nagyon sokat kaptak, de nem írták alá. Van, aki bírja az ütést, van, aki nem.

– Végül aztán felfüggesztett börtönbüntetés lett a dolog vége.” (Vasárnapi Újság 1994. május 8. Kiemelések tőlem – D. P.)

3. Nem a képzőt akarta megszüntetni, hanem annak egyházi jellegét kívánta az akkori hatalom államosítás révén megváltoztatni.

4. Valójában a június 14-én előállított 23-24 növendékből 9-et tartottak fogva a tárgyalásig, s három tanárt fogtak le 17-én.

5. Magyarország csak 1949-ben lett népköztársaság.

6. „A tanárok korbácsoltak bennünket, amióta pedig szó van az iskolák államosításáról, fegyveres összeesküvésre és uszítottak bennünket”- olvasható „a diákok nyilatkozataként” a Március Tizenötödike 1948. július 5-i számában. („Lehullott a hályog a szemünkről”, 1948)

7. A rendelkezésünkre álló kihallgatási jegyzőkönyvekben ennek nyoma sincs, izgatással vádolták őket.

Az *Esztergom és Vidéke* 1948. május 12-i és 19-i számaiban „1948: Miért rohamozta meg az ÁVÓ a tanítóképzőt” címmel megjelent visszaemlékezés kéziratát, kérésemre 2002. június 28-án „Az iskolák államosításának előzményei Esztergomban (ahogy én láttam)” címmel küldte el számomra Korencsi Ferenc. Írását az 1948. évi politikai helyzet és az esztergomi előzmények többször pontatlan, utóbb a szerkesztőség által is korrigált leírásával kezdte, majd rátért a tanítóképzőben történetekre. (A visszaemlékezés pontatlanságaival kapcsolatos kutatói kiegészítések, korrekciók a lábjegyzetekben olvashatóak.)

„Ilyen forrongó állapotban érkezett el június 12. napja. Ez a nap, iskolánk (Érseki Tanítóképző) leggyászosabb napja volt. Utolsó tanítási nap volt ez, mikor 10 óra körül,⁸ a második szünet idején kb. 2-3 szakasz katonára vonult hegymenetben az iskola előtt. *Nem énekeltek. (Ez fontos!)*⁹

2. kép: Az esztergomi tanítóképző épülete (ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetemhez tartozik).
A szerző felvétele.

Amint később megtudtam, ez az alakulat Esztergomtáborban szolgált. Tehergépkocsin behozták őket a városba, majd menetoszlopba felfejlődve elmentek az iskola előtt, ezt megkerülve az ún. kis Lévai közön visszamentek a gépkocsikhoz, majd a laktanyákba szállították őket.

Néhány diák kinézett az ablakon, de senki sem tett még egy halk megjegyzést sem. Következik június 14-e. Reggel elindultam az iskolába. Szentgyörgymezőn laktam, bejáró tanulója voltam az intézetnek. Nálunk lakott há-

8. Valójában másfél órával később. „Feljegyzés! Esztergomtábor 1948. június 12-én. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) V-59109. 16.

9. Korencsi rádiónyilatkozata, a tanúvallomások és a vád szerint énekeltek.

rom rendőr albérletben. Ezek közül az egyik bizalmasan figyelmeztetett, hogy ma ne menjek az iskolába, ne-hogy valami bajom történjen. A másik rendőr, aki ezt hallotta, azt mondta, nyugodtan menjek, mert csak azokat viszik el, akiket felírtak. Ennek a megjegyzésnek én nem tulajdonítottam jelentőséget. A későbbi események bebizonyították, hogy előre megtervezett provokációról volt szó.

Elindultam nyugodtan az iskolába, Szentgyörgymező felől mentem. A baloldali kanonokház elején katonai őrség állt és csak azokat engedte tovább, akik az iskolába mentek. A többi járókelőt a Kis Lévai útra irányították. Amikor beértem az iskolába, a bentlakó osztálytársaim kérdezték, hogy mi van a városban, mert a város felől csak a tanárokat és diákokat engedik át, más gyalogosok nem közlekedhetnek az iskola felé. Osztálytársaimat még megnyugtattam, biztosan katonai gyakorlat van. A tanterem ablakán kitekintettem, az én bátorságom is ínamba szállt az elem táruól látványtól, s rögtön eszembe jutott a rendőr figyelmeztetése. Az iskolával szemben lévő dombon mintegy 30-40 álcázott lövészteknőt, lövészgödört láttam. Pontban 8 órakor¹⁰ »hurrá« kiáltással megrohamozták iskolánkat. Berohantak az osztálytermekbe, fegyverrel a kézben, nekünk feszes tartásban némán kellett a padokban ülni. *Egy tiszt közölte velünk, hogy az iskolában egy fegyveres, államellenes összeesküvő csoport van, ezt a csoportot ők felszámolják és az egész épületet át fogják kutatni.*¹¹ Az intézet igazgatójának tiltakozását figyelmen kívül hagyták, mindenkit lehajtottak a díszterembe.¹²

A tanári kar már a díszteremben velünk szemben ült. Az egész teremben feszült csend uralkodott, csak az »előadást« tartó tiszt károgása és szidalma harsogott. Ebben az ideges állapotban egyedül Lukszics tanár úr eregetett egyhangúan hatalmas füstkarikákat közismerten bűdös pipájából. A típuszövegű kommunista ömlengést egy magát Máténak nevezett százados tartotta, aki később engem is kihallgatott. Az események folyamán többször tudomásomra jutott, hogy ennek az egyénnek igazi neve nem Máté volt. A beszéd elhangzása után kiszólitottak 23 főt, akik későbbi megfigyelésem szerint mind szürke kabátot viseltünk. Gépkocsira ültettek és az esztergomi rendőrkapitányságra szállítottak bennünket.

Mindnyájunkat egy nagy helyiségbe tereltek be, itt senkivel sem beszélhettünk, mert a velünk lévő katonák nem engedték. Az esztergomi kapitányságon tanárokat nem láttunk. Délután 3 óra körül került sor a kihallgatásomra, amit Máté (alias Tóth) szds. vezetett. A kihallgatás két civil elvtárs jelenlétében folyt, közülük az egyik szentgyörgymezei lakos volt, gyermekeivel évekig jó barátságban voltam. Tóth százados felolvasta a vádpontokat, *közölte velem, hogy hadsereggyalázást követtem el, mert 1948. június 12-én 10 órakor az iskola előtt nótaszóval [sic!] vonuló katonákat leköpdöstük – leköpdöstem – és gyalázkodó kifejezéseket kiabáltunk – kiabáltam.* A következő vádpont az volt, hogy iskolánk padlásán Hitler és Göring képeket, valamint 4db. kézfegyvert, lőszerhüvelyeket (tehát nem löszert) és az egyik lakásban lőszerhüvelyekből készített feszületet találtak.¹³

A vádak elhangzása után megkönnyebbültem, hiszen ezek olyan primitív állítások, amit pillanatok alatt meg lehet dönteni. A következőket válaszoltam: Százados Úr! Ha megtekinti az asztalon fekvő fegyvereket, azok lövésre nem használhatók, közönséges fából készült fegyverutánzatok, amit a leventék alaki kiképzésénél hasz-

10. Petrovich igazgató jelentése szerint 9-kor. (Petrovich Ede mb. igazgató 466/1947-1948. számú jelentése „A tanulók elleni vizsgálatról” a Főtisztelendő Főegyházmezei Hatóságnak. Primási Levéltár (a továbbiakban: PL) Mindszenty egyházkormányzati iratokban 4371/1948.)

11. Erről további forrásaink hallgatnak. A házkutatás valóban megtörtént, annak jegyzőkönyve ismert. 1948. június 14. Államrendőrség esztergomi kapitánysága, államvédelmi osztály Házkutatási jegyzőkönyv Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) VII. 5. e. B 20620/49. 100.

12. Petrovich Ede mb. lelkész igazgató 1948. június 15-i jelentése szerint 9-kor nyomultak be a katonák és rendőrök az intézetbe, s ő tiltakozás nélkül tüstént a vezető ezredes rendelkezésére állította az ifúságot, s hozzájárult a házkutatás megtartásához. (466/1947-1948. számú jelentés „A tanulók elleni vizsgálatról” a Főtisztelendő Főegyházmezei Hatóságnak. PL Mindszenty egyházkormányzati iratok 4371/1948.)

13. Ezzel nem a diákokat, hanem az iskola vezetését vádolták. A talált tárgyakról lásd: Házkutatási jegyzőkönyv BFL VII. 5. e. B 20620/49. 100.)

náltak. Lőszerhüvelyt a városban mindenütt kosárszámra lehet találni, mert itt több hónapig állt a front. A bemutatott feszületet valamelyik kollégiumi papfelügyelő lakásában láttam, amit a Felügyelő Úr tudomásom szerint valamelyik hadifogolytól kapott ajándékba. Akkor még nem tudtam, hogy Sentei felügyelő urat is letartóztatták.¹⁴ Az első vádponttal kapcsolatban felhívtam a százados úr figyelmét, hogy mint katonatisztnak tudnia kell, hogy hamisan tájékoztatták. Ahol a katonák elvonultak, rendkívül nagy emelkedő van és ilyen terepen nótaszóval nem lehet masírozni. Ha pedig valóban nótaszóval mentek, nem hallhatták a diákok állítólagos megjegyzéseit. A leköpdőséssel kapcsolatban megjegyeztem, hogy minket nem úgy tanítottak, hogy valakit is leköpdössünk, főleg nem magyar katonákat. (Ez utóbbi megjegyzést kár volt tennem, mert később ezt úgy használták fel ellenem, hogy a szovjet katonákat biztos leköpném.)

Védekezésem után síri csönd lett, úgy éreztem, hogy győztem és egy logikátlan, fanatikus bandát sarokba sikerült szorítanom. Nagyon tévedtem. A százados úr vörösölő arccal, ordítózza felugrott, irgalmatlanul elvert, megrugdosott, azt üvöltözte, hogy én egy fasiszta tiszt vagyok, s ne magyarázzam neki, hogyan kell a katonának vonulni. A verésben elfáradván elkészítette a jegyzőkönyvet. Az előbb ismertetett vádak mind bevallott tényként írta le. A fő vádpont az volt, hogy katonatiszt voltam. (A háború befejezésekor 17 éves voltam.) A jegyzőkönyv aláírását megtagadtam, ekkor ismét megvert. Mikor látta, hogy törekvése eredménytelen, megjegyezte: így is jó, mert olyan helyre kerülök, ahol könnyörögni fogok, hogy a jegyzőkönyvet aláírhassam. A kihallgatás alatt kértem a jelenlévő civil kommunisztát – akit, mint említettem, jól ismertem – hogy igazolja kilétemet. Ő azt válaszolta, hogy fasisztákat nem ismer.¹⁵

A kihallgatás után visszavezettek a nagyterembe, azt láttam, hogy a többi társam is gyanúsán piros arccal üldögél magában. 4 óra körül az iskola kollégiumi vezetősége élelmet küldött számunkra. Mindnyájan éhesek voltunk, mert Te Deum-ra készülve áldozni szerettünk volna. Este 10 óra körül katonai járműre ültettek – most már csak 9-en voltunk – és Budapestre, Andrassy út 60. sz. alá vittek bennünket. Tudtuk, hogy itt végtelen szenvedések sorozata fog következni. Ennek az épületnek az említése is mindenkit halálfélelemmel töltött el. Különválasztottak bennünket és elkezdődött az adatfelvétel. Megilletődve válaszoltam a feltett kérdésekre. Jól elverték, mert nem tudok hangosan felelni. Rám parancsoltak, hogy a kérdésekre hangosan válaszoljak. Amikor hangosan feleltem, átjött a másik helyiségből két egyenruhás személy, akik azért vertek el, mert kiabálással felébresztettem őket. Az adatfelvétel után lekísértek kb. három emelet mélyen fekvő folyosóra és belöktek egy sötét, büdös helyiségbe. Behúzódtam egy sarokba, a betonpadlóra ültem. A sötétségben semmit sem láttam, csak nyöszörgést hallottam. Reggel, amikor egy kis fény szűrődött be a 3×3 méteres cellában, alaposan összevert hat embert láttam, szintén a padlón ültek. [...].

Érdekesként említem, hogy a letartóztatott személyek partizánok, vagy régi kommunisták voltak, akik azt emlegették, hogy őket tévedésből hozták be és ha erről Rákosi tudomást szerez, őket rögtön szabadlábra helyezik. Szegények, akkor még nem tudták, hogy minden gonoszság kiagyaloja és végrehajtója pont Roth Matyi (ez volt Rákosi neve) barátjuk volt. Ebben a cellában volt Kossa elvtárs is, akit később valóban kiengedtek.¹⁶ Ő lett a szakszervezeti országos főnök, majd 1956-ban miniszter. Ez a cellatárs mondta megérkezésem utáni második napon, hogy nekünk szerencsénk van és hamarosan elvisznek innen, mert akit itt nem hallgatnak ki az első napon, azt átadják a rendőröknek és nem ÁVO vonalon fut az ügye.

14. A tanárokat, így Sentei Ferencet is június 17-én vették őrizetbe.

15. Korencsivel kapcsolatban egyedül egy június 16-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv található anyagainkban, melyet Perényi Zoltán rendőrnagy készítetett, már a Mozsár utcában. Korencsi abban úgy nyilatkozott, hogy nem érzi magát bűnösnek. Azt a jegyzőkönyvet aláírta. (ÁBTL V-52619. 3-5.)

16. Ez aligha lehetett így: Kossa István neve szerepel az MDP alakuló kongresszusa küldöttjeinek névsorában, s a Szakszervezeti Tanács képviselőjeként felszólalt 1948. június 12-én és 14-én is, illetve beválasztották az MDP Központi Vezetőségébe.

Ez igaz lett, mert harmadik nap¹⁷ szólítottak és autóval a Mozsár utcai rendőrkapitányságra szállítottak. Itt két napig tartott a kihallgatás, osztálytársaimmal itt találkoztam. A kihallgatást három civilruhás nyomozó vezette. Ugyanazokat a vádpontokat ismertették, amiket Esztergomban. A jegyzőkönyv már készen volt, felszólítottak, hogy írjam alá, amikor ezt megtagadtam, a jegyzőkönyvet a fiókba tették. Utána gumibottal irgalmatlanul elverték, a verés egész ideje alatt csak jobb talpamat ütötték. Ennek következményeit máig viselem, mert azóta nem hajlik a jobb lábfejem. A kihallgatás után már együtt voltunk az osztálytársakkal, de nem beszélhetünk egymással, mert két goromba civilruhás nyomozó felügyelt ránk. Mindannyian egy folyosón ültünk, csak este vittek a cellába bennünket.

Amikor a folyosón tartózkodtunk, 2-3 alkalommal elvezették előttünk tanárainkat (dr. Bíborka Ferenc, Szentei Ferenc, Németh Lajos tanárokat). Ezen nagyon elcsodálkoztunk, mert ha idegent kihallgatásra vezettek a folyosón, akkor mindenkinek a fal felé kellett fordulni. Ezt az eljárást biztosan lélektani nyomásnak szánták, mind a tanárok, mind a diákok megtörésére. Látható volt, hogy mindkét csoportot alaposan »helybenhagyták«. Az Andrássy útra már nem vittek vissza bennünket, a tárgyalás napjáig a Markó utcai börtönben tartottak. A börtön személyzetén kívül felváltva két fő civil is vigyázott ránk. Beszélgetés szigorúan tilos volt! A tárgyalás július 23-án¹⁸ kezdődött és még aznap véget ért.

A tanácsvezető bírót dr. Nagy Kálmánnak¹⁹ hívták. *Egy vádpont volt. A Magyar Népköztársaság erőszakos megdöntése.*²⁰ A bíró gonoszságban még a habzósajú ügyészt is túlszárnyalta. Asztalt csapkodva üvöltözte, hogy ilyen megrögzött fasisztáknak még a halálbüntetés is enyhe volna.²¹ A kirendelt védőkkel mi soha nem beszélünk, az érdekünkben elmondott védőbeszéd inkább súlyos vádbeszéd volt.²² A feltett kérdésekre csak igen és nem szóval felelhettünk. Senki nem mondhatta el egyéni véleményét. Az utolsó szó jogán senki nem érezte magát bűnösnek.²³ Rövid tárgyalás után kihirdették az ítéletet. A városból, Esztergomból való kitiltást és a teljes vagyonekobbzást²⁴ mindhárom tanár esetében mellékbüntetésként alkalmazták. Főbüntetés: Németh Lajos 5 év, Szentei Ferenc 4 év,²⁵ ők kollégiumi nevelőtanárok voltak. Dr. Bíborka Ferenc 2 év és 3 hónapi börtönt kapott. Később úgy hallottam, hogy a büntetés letöltése után senkit nem engedtek szabadon. Dr. Bíborka Ferenc a recski táborba került, később a tatabányai Cement- és Mészműveknél dolgozott kényszermunkásként, mint rab.²⁶ Ezt a hírt megerősítették azok a munkások, akikkel jómagam is 1957-59-ig dolgoztam a Ce-

17. Másnap, június 15-én.

18. Valójában 1948. június 22-én. A Budapesti Népbíróság Különtanácsának Nb. IX. 2906/1948/ 1. számú jegyzőkönyve. (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 97-119.)

19. Valójában az elnököt dr. Nagy Károlynak hívták.

20. Valójában a demokrácia és a honvédség elleni izgatással vádolták a diákokat 1948. június 22-én az 1948. Nü. 5143-3. számú vádindítványban (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 159.)

21. Dr. Nagy Károly tanácselnök ilyen megnyilatkozásának sem a tárgyalási jegyzőkönyvben, sem az arról megjelent tudósításokban nincs nyoma. Előfordult, hogy a vádlottakkal szemben igen offenzív, gúnyos, lekezelő és kioktató volt. (A Budapesti Népbíróság Különtanácsának Nb. IX. 2906/1948/ 1. számú jegyzőkönyve. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 97-119.; Súlyos büntetést..., 1948)

22. Valójában a kirendelt védőügyvédek az alaposabb tárgyalás érdekében annak elhalasztását, s enyhe ítéletet kértek. (A Budapesti Népbíróság Különtanácsának Nb. IX. 2906/1948/ 1. számú jegyzőkönyve. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 97-119.)

23. Valójában a vádlottak valamennyien többé-kevésbé bűnösnek vallották magukat s megbánást mutattak. (A Budapesti Népbíróság Különtanácsának Nb. IX. 2906/1948/ 1. számú Jegyzőkönyve. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 97-119.)

24. Dr. Bíborka Ferencre vagyona ¼ részének elkobzását mondta ki a népbíróság, majd a Népbíróságok Országos Tanácsa az ő börtönbüntetését 1 év 9 hónapra, a két lelkes vagyonekobbzását ½-re mérsékelte. A Budapesti Népbíróság Különtanácsának Nb. IX. 2906/1948. sz. ítéletéből. (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 124-137.; A NOT I. 2212/1948./10. sz. ítéletéből BFL VII. 5. e. B 20620/49. 138-140.)

25. Szentei Ferencre 4 év és 6 hónap börtönbüntetést róttak ki.

26. Pontatlan megfogalmazás. Lásd alább.

mentgyárban az 1957-es internálásom után. A letartóztatott diákokat 3-8 havi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Az elítélt diákok névsora és kora: Schreiner M. 15 éves, Mahovitz J. 17 éves, Szatai Gy. 17 éves, Nagy Gy. 18 éves, Mohl J. 18 éves, Kovács T. 20 éves, Szalai Á. 20 éves, Korencsi F. 20 éves.²⁷

Az eseményről tájékoztatást nyújtó kommunista sajtó tele volt valótlansággal, dicshimnuszokat zengett az uralkodóosztály éberségéről. A cikkek lényege az egyházi nevelés megszüntetésének és az iskolák államosításának szükségessége volt. A velünk történt eseményekről szabadulásunk után soha senkivel, még egymás között sem beszéltünk. Felhívták a figyelmünket a szabadon bocsátáskor arra, ha a velünk történekről valakit tájékoztatunk, államtitok megsértése címén eljárnak velünk szemben. Ezt a hallgatást egy ízben szegtem meg. Felkeresett Kisházi Mihály akkor még országgyűlési képviselő – aki az érseki tanítóképző gyakorlóiskolájában tanított. A tanító úr elmondta, hogy Mindszenty hercegprímásnál kihallgatáson volt, s ott megbízást kapott, hogy szerezzen értesüléseket az eseményekről. Kisházi tanító úr és Groh²⁸ ügyvéd úr segítségével készítettünk egy beszámolót. Ezt úgy záradékoltuk, hogy elolvasás után azonnal elégetendő. A megsemmisítésre ígéretet kaptam, s ez meg is történt. Ezt onnan tudom, hogy a beszámoló nem került elő sem a Hercegprímás letartóztatásakor, sem a levéltárban nem fellelhető.²⁹

A magyar nép törvénytisztelete és a bíróság pártatlanságába vetett hite 1948-ban még oly mélyen gyökerezett, hogy senki sem hitte ártatlanságunkat. Nem voltak képesek felfogni, hogy ilyen súlyos ügyet csak egyszerűen kitalálnak és ezt számos tanúval tudják is igazolni. Szegény naiv népem néhány hónap múlva rájött, – mikor futószalagon gyártották az összeesküvéseket – és nyomtalanul tűntek el emberek, hogy milyen is a kommunista igazságosság.” (Korencsi, 1994a; valamint annak gépirata, birtokomban. Kiemelések tőlem – D. P.)

Ez áll a kortárs Korencsi Ferenc visszaemlékezéseiben. Az alábbiakban megkíséreljük, hogy narratíváját kiegészítsük, ütköztessük az akkoriban és a következő évek során keletkezett, a hatalom intézményeitől, orgánumaitól származó, ezért értelemszerűen tendenciózus egyéb forrásainkkal, hogy befejezésül néhány összefoglaló megjegyzéssel zárjuk dokumentatív elbeszélésünket.

A június 12–14-én történtek előzményei

Mielőtt forrásaink megszólaltatásával megpróbáljuk rekonstruálni az esztergomi képzővel kapcsolatos ügy részleteit, célszerűnek látszik röviden összefoglalni, hogy milyen előzmények után, s körülmények között került sor az 1948. június 12-i incidensre, s az azt követő megtorlásra.

Az esztergomi érseki tanítóképzőt történetünk idején a hercegprímás által 1947. október 17-től megbízott igazgató, Petrovich Ede vezette. Tantestülete 14 pedagógusból, köztük 6 tanulmányi alapi 90%-os államsegélyes tanárból, óraadókból és 3 gyakorlóiskolai tanítóból állt. Így léte az intézetet formálisan fenntartó érsekség mellett jelentős mértékben az állami támogatástól függött, s kettős kontroll alatt állt.

Az állam részéről 1948. február 24-én a gyakorlóiskolát Putnoki Jenő állami gyakorlóiskolai tanító látogatta, május 3-án pedig Barabás Tibor tanügyi főtanácsos tanfelügyelő végzett (betegsége miatt megszakadt) felügyeleti látogatást a tanítóképzőben.

1948. április 22–24-ig Virágh Teofil katolikus tanügyi főigazgató érkezett általános felügyeleti látogatásra az intézetbe, melynek végén, az akkori szokásoknak megfelelően az április 27-i tanári értekezlet során értékelte az intézet munkáját, s fogalmazta újra a velük szembeni elvárásokat:

27. Az elítélt diákokat 1-3 havi fogházra ítélték felfüggesztve. Korencsi Ferenc és Szalai Árpád nem volt köztük. A felsorolásból hiányzik: Csaba László 18 éves.

28. Gróh József (1883–1969) ügyvéd, akkor Slachta-párti parlamenti képviselő.

29. Valóban: nincs nyoma e beszámolóknak a Prímási Levéltárban.

„... [A]z iskola igazgatója, tanári és nevelőtestülete igen katolikus szellemben nemes hivatástudattal törekszik feladatát betölteni, kötelességét teljesíteni. ... [M]ilyen embernek kell lennie a katolikus iskola tanárának, nevelőjének?

Egész és igaz embernek kell lennie. Az egész azt jelenti, hogy semmi lényegfunkció nem hiányozhat belőle, igaz: az életet tartsa komoly és valódi értéknek, amit Isten bízott ránk.

Komoly és szilárd valláserkölcsei nézet jellemzi a nevelőt, enélkül nem lehet egész ember sem; a társadalom pedig csak annyi hasznot meríthet munkájából, amennyi vallásosságát és erkölcsiséget visz bele.

A nevelő a szellem embere. Belőle szellem szól a szellemhez. Anyagi javak nélkül nem élhetünk, de az igazi pedagógus sohasem az anyagi emberek közül kerül ki.

Az igazi nevelőt jellemzi a felelősségérzet. Ez abban áll, hogy tetteinek, szavainak kihatásait igyekszik tisztán meglátni és érettük meri a következményeket vállalni. A felelősségérzet szemében magasabb motívum a kötelességteljesítésnél.

Szellemi magaslaton kell állnia. Egy kissé mindenképpen művésznak kell lennie, aki intuitíve megérzi, megérti a gyermek lelki világát. Szaktárgyain kívül a gyermek lelki tanulmányozására teszi minden gondját. Bár igazi pedagógusban a szakképzettség nem hiányozhat, mégis elsősorban ember- és a gyermekismeret teszi alkalmassá a nevelésre.

Végül említtem, hogy szükség van a nevelőben némi föléberendelődségre, vezetői magatartásra, hiszen parancsokat kell osztogatnia, vezetnie kell. Nagyon üdvös, ha ez a vonás párosul a tekintéllyel. Ez bizonyos hódolatot jelent a másik fél részéről az erkölcsi és szellemi felsőbbbség iránt és ez a hódolat követésre készíttet. Más a hatalom és más a tekintély. A hatalom parancsol és eredménye az engedelmesség, a tekintély példát ad és vonz. Tekintély nélkül nincs nevelő.

A felsorolt tulajdonságok eszményképi jegyek. Mint minden eszmény, a nevelő eszménye önmagában is érték, de egyénileg csak annyi értéket jelent, amennyi létté válik belőle. Az létté válással azonban azt az értékgyarapodást viszi bele a katolikus iskolák színvonalába, amelyből a több és jobb, az eszményibb munka határozódik. Elismerésemet nyilvánítva az igazgató úrnak és a vezetése alatt álló tanári-nevelői testületnek a katolikus iskolaügy érdekében kifejtett szolgálatukért, Isten áldását kérem a további többet és jobbat akaró munkájukban [...]” – zárta értékelését a katolikus főigazgató³⁰ (Petrovich, 1948, pp. 9–10).

Petrovich Ede igazgató az intézet évkönyvében ehhez hozzátette: „A tanári testület az ifjúság valláserkölcsei életének és hazafias érzésének, valamint az igazi demokratikus lelkiületnek fejlesztésére felhasználta a tanítás és nevelés minden eszközét. Elsősorban példával neveltük tanítványainkat. [...] Kettős célkitűzésünk szolgálatában álltak az iskolai ünnepélyek, melyeknek hagyományos tartalmát a demokratikus szín és jelleg gazdagította. [...].

A március 15-i nemzeti ünnepen a százéves évfordulót kettős megemlékezéssel ültük meg: részt vettünk a város közönsége által a negyvennyolcas hősök temetőjében rendezett nyilvános ünnepségén és az ünnepség énekszámait ifjúságunk adta. Az intézeti március 15-i ünnep szónoka Végvári István tanár volt. Ugyancsak a centenáriumi emlékének és a márciusi gondolatok megvalósításának szenteltük május 30-án az esztergomi hitvallásos iskolák által rendezett nagyszabású sportbemutatót. Az árvízkárosultak javára rendezett ünnepély műsorszámát az egyes osztályok adták és annak erkölcsi és anyagi sikerét a gazdag és változatos műsor, de elsősorban Őminenciájának a Hercegprímás Úrnak megjelenése biztosította.” (Petrovich, 1948, pp. 16–17. Kiemelés tőlem – D. P.).

30. Az Esztergomi Tanítóképző Főiskola iratai, főigazgató látogatást záró 1948. április 27-i tanári értekezlet jegyzőkönyvéből. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL KEVL VIII. 1. f. 81. d.)

A kommunista befolyás alatt álló „Szabad Esztergom” című lap 1948. április 25-i számának egy közleménye már bizonyos feszültségről tanúskodik a képző igazgatója és a városi pártvezetés között: „Az Érseki Tanítóképzőhöz szólunk akkor, amikor legnagyobb csodálkozásunknak adunk kifejezést, hogy passzív magatartást tanúsít a munkásosztály nagy ünnepével, május elsejével szemben. Nem tudjuk elképzelni, hogy mi kifogása van a Tanítóképző Igazgató Urának az ellen, hogy diákjai, a többi iskolák diákjaival együtt nemes versenybe álljanak a májusi serlegért folyó stafétaküzdelembe. Mi úgy gondoljuk, hogy végre meg kell szűnjön a megkülönböztetés, amely a múltban oly nagy divat volt. *De ha az Igazgató Úr úgy gondolja, hogy továbbra is fenn tudja tartani a dogmatikus kasztrendszer, biztosíthatjuk arról, hogy a népidemokrácia talál rá módot, hogy ebben a kérdésben is végérvényesen rendet teremtsen.* Májusi Emlékbizottság” (Az Érseki Tanítóképzőhöz, 1948, p. 2. Kiemelés tőlem – D. P.).

Majd a lap következő számában nyomatékosították fenyegetésüket: „A 4. szabad május elsejét ünneplik most a dolgozók. ... Mindannyiunk ünnepe ez a nap. Amidőn május elsejéről elmélkedünk, azon reményünknek adhatunk kifejezést, hogy most városunkban végképp szétzúródik a közömbösség választófala. Reméljük, hogy május elsején azok is csatlakoznak az ünneplő dolgozókhoz, akik valamilyen oknál fogva közömbösek voltak a dolgozók nagy ünnepével és a demokráciával szemben. Akik még ma is távol maradnak, azok már nem számítanak, mert azokra a teljes megsemmisülés vár”.³¹

Ezt a kockázatot az intézet és igazgatója sem vállalhatta, így kényszerűen részt vettek az akkori ünnepségen. Növendékek 1948. június 15-i vallomásaiból tudható, hogy „Petrovich Ede igazgató május 1-jén, amikor a kis piros zászlókat osztogatták nekünk a rendezők, azt mondta, hogy a vörös szín izgató kommunista szín. Nehezményezte azt, hogy nekünk május 1-jén ki kell vonulni.” „Kocsis Lajos rajztanár az ez évi május 1-jei ünnepségre készülődve készítette el az intézet tábláját, melyet a felvonuláskor vittünk. A tábla készítése közben a következőket mondta: »Csak kényszerűségből csinálom a táblát«”³² – ami kétségtelenül az intézet és a helyi hatalmi szervek közötti feszültségre utalt.

A MKP Komárom-Esztergom Megyei Végrehajtó Bizottsága 1948. május 3-i ülésének jegyzőkönyvéből tudható: az erőszakos szervezéssel összehozott ünnepséget „lényegében nem jól sikerült. Csődöt mondott az él munkások szerepeltetése [...] cca. 20-22 ezer ember felvonulhatott, de a gyűlés alatt jórésze elszivárgott”.³³

Két nappal később megszülettek az MKP Értelmiségi Osztályának tervei az iskolák államosításával kapcsolatos kampány szervezésére vonatkozóan: „A kampányt össze [kell] kapcsolni a klerikális reakció leleplezésével. A klerikális reakciót bemutatni, mint akik a régi úri rend visszaállítására, felforgatásra törekednek, háborúra spekulálnak, lelki terrort gyakorolnak – a nép, a demokrácia, a béke ellenségei. (Mindszenty, Shvoy példák) Ezekre nem lehet bízni az ifjúság nevelését. Az egyházi iskolákat államosítani, az egész nemzet érdeke. [...] Felvilágosítást kombinálni [kell] nyomással, erőmutatással, szükség esetén lázítók letartóztatásával”³⁴ – írták, az ezt követő koncepciók büntetőeljárások főbb téziseit megelőlegezve.

1948. május 14-én nyilvánosságra került a két munkáspárt egyesüléséből alakuló Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata, melyben „a demokratikus nevelés egységének biztosítására a párt követeli: egységes állami tankönyvek bevezetését valamennyi iskolában, valamennyi fokozatban; a tanügyigazgatás egységesítését és korszerű reformját, az egyházi iskolák államosítását, az egyház hitoktatási jogának és a papnevelőiskolák egyházi jellegének csorbítása nélkül. A párt síkraszáll a teljes vallásszabadságért, tiszteletben tartja a vallásos

31. Szabad Esztergom, IV. évf. 18. sz. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

32. Kovács Tibor és Machovits János vallomása. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 68–70.; 71–73.

33. MNL KEVL XXXV. 23. f. 2. fcs. 45. óe. 140–141.

34. Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 274.f. 24/12. (Ma már az MNL OL-ben van az anyag.) (Kiemelés tőlem – D. P.)

érzést, felhívja az egyházakat a bukott nagybirtokos és tőkés renddel való szakításra, a népidemokrácia vívmányainak elismerésére, a demokratikus állammal való békés együttműködésre. Ugyanakkor a párt kijelenti, hogy erőiesen fellép az egyház palástja mögé bújó reakciós irányzatok ellen és kíméletlenül leleplezi a vallásos érzéssel visszaélő népellenes politikát.” (Rákosi & Szabó, 1967, pp. 601–602).

Ennek szellemében május 15-én Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter bejelentette a közeli államosításra vonatkozó kormányhatározatot, közölve: „Ha ellenállásba ütközünk, ha lelki terrorral és félrevezető izgatással próbálják megtéveszteni népünket, ha harcolni kezdenek a magyar népidemokrácia és az ifjúság alapvető érdekei, jogai ellen, akkor természetesen azt is tapasztalni fogják, hogy a demokráciának nemcsak türelme, hanem eltökéltsége is van.” (Kardos & Kornidesz, 1990, p. 236).

Erre az Actio Catholica egy osztályaként működő Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének központja már másnap helyi szervezetei, s a plébániák teljes mozgósításával reagált, valamint nyilvánosságra hozott tiltakozó levelet írt Ortutaynak is: „A Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége [...] az isteni és emberi jogok legsúlyosabb megsértésének minősíti, hogy a nevelés körül zajló elemi fontosságú kérdésekben mindenki szóhoz jut, éppen csak a természetes jogon elsősorban érdekelt szülő nem. A 70%-ban katolikus Magyarországon ez elsősorban a katolikus szülő kell, hogy legyen. [...] A leghatározottabban tiltakoznunk kell az ellen, hogy a mi figyelembe nem vett jogunkat a Pedagógusok Szabad Szakszervezete sajátítsa ki és foglaljon állást az iskolák államosításának kérdésében. [...] Magunk részéről pedig megbízóinkhoz, a magyar katolikus társadalomhoz fordulunk és felszólítjuk, hogy a hitvallásos iskoláink államosításának és az egységes állami tankönyvek bevezetésének terve ellen minden lehető és megengedett törvényes eszközzel, a következményekre való tekintet nélkül haladéktalanul és egyemberként szálljon síkra. A magyar katolikus szülői társadalom szívvel-lélekkel azonosítja magát a Magyar Püspöki Karnak pünkösdi levelével és ebben a kérdésben a legteljesebb elszántsággal fogja megvívni a harcot, mert ez egyszerűen az Istennel, vagy Isten ellen kérdése” – írták emlékeztetve a minisztert katolikus hitére és az ifjúkorában számára az egyház által nyújtott támogatásokra (Dancs, 1979, p. 756).³⁵

Másfelől az államosítás támogatására mozgósították az állami, önkormányzati és társadalmi szervezeteket, a rádió és sajtó munkatársait, s a pedagógus szakszervezet helyi csoportjait. Így felsőbb ösztönzésre május 19-én Esztergom Város Nemzeti Bizottsága „mélyen elítélte Mindszenty pásztorlevelét melyben fenyegető hangon igyekszik befolyásolni a katolikus hívők demokratikus jogát képező szabad elhatározásukat”, s kérte, hogy még a következő tanév előtt államosítsák a felekezeti iskolákat.³⁶

Aznap a pedagógus szakszervezet esztergomi csoportjának elnöke Fazzi Hugó levelet intézett az iskolaigazgatókhoz: „Értesítem a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete esztergomi csoportjának tagjait, hogy saját érdekükben jelenjenek meg a mai, 1948. május 19-én 6 órakor tartandó szemináriumi előadáson, minthogy az előadás előtt fontos tanügyi kérdésekben kell állást foglalnunk, mégpedig személy szerint. A szakszervezeti tag meg nem jelenését olybá kell vennünk, mint aki a jövőjére nézve állást foglalt. Kérem az Igazgató Urat, (Úrnőt), hogy az értesítést közölje a szakszervezeti tagokkal és a tagok sajátkezű aláírásával láttamoztassa, s a jelzett időre a szakszervezeti elnöknek adja át.”³⁷

A nyíltan fenyegető hangú felszólításra körülbelül 160 pedagógus jelent meg a szemináriumon, melynek kezdetén Fazzi Hugó egy „táviratdiktátumot” olvasott fel az iskolák államosításának követelésével, melyet egy-

35. A Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége Országos Intézőbizottságának 1948 pünkösdvásárnapi levele Ortutay Gyulához. ÁBTLL V-700/57. C/1. c. (Kiemelés tőlem – D. P.)

36. PIL 274. f. 7/272. 99. o.

37. Az esztergomi pedagógusgyűlés hiteles lefolyása. Anonim beszámoló a PL Mindszenty egyház kormányzati iratokban 3779/1948. (kiemelés tőlem – D. P.)

hangúlag kívánt elfogadtatni. Mire Vértes Zoárd tanár a szabályzatokra és a téma súlyára hivatkozva a kérdés napirendről való levételét, elhalasztását javasolta. Az elnök nem reagált erre, ezért 120, többségében felekezeti iskolában dolgozó pedagógus, köztük a képző tanárai elhagyták a termet. Majd Kisházi Mihály országgyűlési képviselő, a képző gyakorlóiskolájának szabadságolt tanítója szólt az eljárás ellen, hasztalan. A maradék fele volt hajlandó megszavazni a távirat szövegét. Így a nagyjából 20 állami, önkormányzati iskolában tevékenykedő nevelő által elfogadott szöveget küldték el még aznap az egész szeminárium nevében.³⁸

Aznap az államosítás ellen tiltakozó táviratok is születtek Esztergomban, ahogy a következő hetekben is, köztük – közelebről meg nem határozható időpontban – a tanítóképző tanárai és diákjai nevében a kultuszminiszterhez.³⁹ Ezeket a képző hittanára és igazgatója fogalmazta, s az egyes osztályok képviselői írták alá. A táviratok költségeire utóbb 10 fillért szedtek minden diáktól.⁴⁰

Esztergomban is sor került az államosítás ellen tiltakozó szülői memorandumok elfogadtatására. Biborka Ferenc tanár úr recski internálása idején, 1952. augusztus 19-én, újabb gyanúsított kihallgatása során, mihamarabbi szabadulását elősegítendő így vallott erről: „1948 májusában egy szülőgyűlést hívtunk össze, amelyen kb. négy-ötszáz szülő jelent meg. Célunk volt ezzel a szülőket a népidemokrácia intézkedése: az iskolák államosítása ellen hangolni. Annyit elértünk, hogy a gyűlésen egy memorandumot szavaztunk meg, amelyben tiltakoztunk a miniszterelnöknél az iskolák államosítása ellen, kértük ennek elvetését. Ezt az akciót Virágh Teofil katolikus tanügyi főigazgató kezdeményezte. Főszervezői Marton János a katolikus szülők szövetségének esztergomi elnöke, Kisházi Mihály Slachta-párti képviselő, Petrovich Ede tanítóképző igazgató, Mansberger István gimnáziumi igazgató voltak. Ezen a gyűlésen én jegyzőkönyvvezető voltam. Ezenkívül, amikor lehetőségem volt a szülőkkel érintkezni, így 1948 februárjában kb. 80-100 szülő részvételével megtartott szülői értekezleten, s havonta beszéltem a rám bízott osztály 25-30 szülőjével, úgy, hogy vagy ők kerestek fel engem, vagy én kerestem fel őket.” – emlékezett a tanár úr.⁴¹

A visszaemlékezők: Korencsi Ferenc és Gábris József egyaránt az államosítási tervek kapcsán a városban kialakult politikai feszültségről tanúskodtak, s arról, hogy a városi diákság zöme – korántsem csak a felekezeti iskolák növendékei – az államosítás ellen foglaltak állást (Gábris, 1986, p. 41). Korencsi – jelenleg más forrásaikkal igazolhatatlanul – az államosítást támogató és azt ellenző fiatalok közti nyilvános, tetteges összecsapásokra is utalt (Korencsi 1994a; 2002). Az akkoriban népi kollégistaként államosítást aktívan támogató Gábris szerint tartottak attól, hogy a más állásponton lévő diáktársaik éjszaka megtámadják szálláshelyüket (Gábris, 1986, p. 41).

A városi légkör ilyen alakulása az országos fejlemények függvénye volt, márpedig az a felek közötti egyre élesebb konfrontáció képét mutatta. Május 28-án a Sportcsarnokban az államosítási kampányt indító értelmi-ségi nagygyűlésen Révai József Mindszenty politikáját, magatartását fókuszba állítva közölte: „az iskolák államosításáért folyó küzdelem nem kultúrharc, hanem politikai harc; harc a nagybirtokosok és nagytőkések, a külföldi imperialisták által támogatott reakció ellen, történetesen a nevelés terén. *Lehetetlenség, hogy a demokrácia ellenségeinek kezén hagyjuk a köznevelést, hogy az egyházi iskolák továbbra is reakciós állam legyenek a demokráci-*

38. Az esztergomi pedagógusgyűlés hiteles lefolyása. Anonim beszámoló a PL Mindszenty egyházkormányzati iratokban 3779/1948.; Az iskolák államosítását követelik, 1948.; A MKP Komárom-Esztergom Megyei Bizottsága titkárának jelentése 1948. június 1. az egyesítő taggyűlésekről és az államosítással kapcsolatos akciókról, hangulatról. PIL 274. f. 16/180. óe. 241-243. (Ma már az MNL OL-ben van az anyag.)

39. ÁBT L V-700/57. és PL S11 AC 1943-48.

40. A Budakörnyéki Kapitányság Államvédelmi Osztálya vezetőjének, Szöllösi György r. őrnagynak 19.428/1948. sz. június 16-i jelentésében „az Esztergomi Érseki Tanítóképző Intézet diákjainak és tanárainak ügyéről” (ÁBT L V-59109. 20-22.)

41. Gyanúsított jegyzőkönyv dr. Biborka (Szebasztian) Ferenc kihallgatásáról. Recsk, 1952. augusztus 19. (ÁBT L V - 52724. 39-41.) Lásd ehhez: Gábris, 1976, p. 145.

kus államban. [...] Nemzetté egy nép egyebek közt úgy formálódik, hogy nem csak gazdasági és politikai, hanem szellemi vonatkozásban is felülkerekedik az egység eszméje. [...] Vannak katolikusok, akik jól tudják, hogy Mindszentynek és híveinek politikája katasztrófa-politika, de hallgatnak erről. Sőt, most a harc kiéleződésekor azt mondják: már nemcsak Mindszentyről, hanem az egyház ősi jogairól van szó, amelyeket védeni kell, akár Mindszentyvel együtt is. Álljanak el ettől a balhiedelemtől. Nem az egyház jogait védik, hanem akarva-akaratlan a magyar nagybirtok és nagytőke restaurációs törekvéseit szolgálják, ha a klerikális reakció mellé állnak. Harcunkat győzelemmel fejezzük be” –szögezte le a kommunista pártvezető (Az egyházi iskolák államosításáért..., 1948, pp. 3–4. Kiemelés tőlem – D. P.).

A központi iránymutatásnak megfelelően az esztergomi koalíciós pártszervezetek vezetői június 4-én deklarálták az államosítás melletti elkötelezettségüket s megnyugtatóan azt állították, hogy „az iskolák államosításával a hitoktatás nem fog sérelmet szenvedni a történelmi hagyományokkal rendelkező iskolák önállósága is megmarad”. (Az iskolák államosításával..., 1948).

Ekkor már tudomásuk lehetett az előző este Pócsperiben történetekről. Az első rendőrségi vizsgálatok nyomán kiadott BM körrendelet így számolt be az esetről: „Folyó évi június hó 3-án 20 órakor Pócsperiben a képviselőtestület az iskolák államosítása tárgyában való állásfoglalás végett összeült tárgyalni. Az ülés még folyt, amikor kb. 21 órakor, közvetlenül a templomi istentiszteletről, annak befejezése után 5-600 főnyi tömeg vonult fel a községhez, hogy megzavarja az ülést. Két rendőr a máriapócsi őrsről felszólította a tömeget távozásra. A tömeg a rendőröket lefegyverezte, azután ismeretlen fegyverrel agyonlőtték Takács Gábor rendőrvezetőt, meglőtték még Takács László községi segédjegyzőt a vállán és Királyfalvi Miklós községi kisegítőt a fején megszárták.

A fenti esemény folytán felhívom, hogy hatósága területén fokozott készenlélet léptessen életbe, hívja fel fokozott éberségre a hatósága területén lévő kapitányságok és őrsök figyelmét. Folyó hó 5-i hatállyal elrendelem, hogy a hatósága területén észlelt hangulatról és esetleges megmozdulásokról közvetlenül hozzám minden nap rádión tegyen jelentést mindaddig, amíg ellenkező utasítást nem adok.”⁴²

A fokozott éberségre felhívott karhatalmi szerveket június 6-ára virradó éjjel utasították: „összes alárendelt szerveinél rendeljen el készséget, illetve szabadságot senkinek ne engedélyezzen.”⁴³ Majd az aznapi Szabad Nép vezércikkében Révai József konceptualizálta a történeteket: „A szabolcsi zendülés is bizonyítja, hogy az egyházi iskolák államosítása elleni harc aktivizálja a régi rendszer minden rendű és rangú hívét, hogy az egyház védelme csak homlokzat, a vallás védelme csak jelszó, amely mögött a földreform ellenségei, a demokrácia ellenségei a nép ellenségei, Horthy és Habsburg, a nagybirtok és a nagytőke hívei rejtőznek el és vonulnak fel, felhasználva a nép egyes rétegeinek anyagi és szellemi nyomorúságát. [...]”

Meg kell mondani, hogy mindenki, akit illet, értsen a szóból: *a demokrácia sokáig türelmes volt még az uszító klérussal szemben is, de ennek a türelemnek immár vége. A pócsperiben le kell vonni a következtetéseket. [...] A köztársaság védelméről szóló törvény érvényben van és kiterjed a papi uszítókra is. A statáriális bíráskodásról szóló rendelkezések érvényben vannak és kiterjednek azokra is, akik az egyházi iskolák államosítása ürügyén zendüléseket szerveznek a demokrácia rendje ellen. Aki demokráciánk rendjére kezdet emel, annak lakolnia kell!”* (Révai, 1948. Kiemelés tőlem – D. P.).

42. BM utasítás valamennyi vármegyei körzeti Szemlélőnek, valamint Szeged és Hódmezővásárhely kapitánysága vezetőjének. (Gépelte, kézi beszúrással Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d.).

43. BM utasítás 1948. június 6. 0,15-kor valamennyi vármegyei körzeti felügyelő szemlélőnek, Szeged és Hódmezővásárhely kapitánysága vezetőjének, Szeged és Debrecen tanosztály/ávóosztály(?) parancsnokainak és összes alárendelt szerveinek. (kézzel lejegyzett. MNL OL XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d.)

A rapid államosítást a társadalom többségi akarata ellenére erőltető kormány, a koalíciós pártok, s utasításokra a rendvédelmi és igazságügyi szervek – a valótlan koncepcióban értelmezett, és statáriális úton justis-mord, és hosszú szabadságvesztés büntetések által megtorolt *pócspetri ügyre hivatkozva* (Mikó, 2008) – *az államosítás terve elleni szabad véleménynyilvánítást már a demokrácia intézkedései és szervei elleni támadásként, izgatásként minősítették, s megtorolták.*

Így történt ez a soproni katolikus asszonyok és diákok által szervezett 1948. június 7-i 1000-1500 fős békés, a rendőrség és tűzoltóság által erővel feloszlattott, államosítás elleni tüntetéssel kapcsolatban is. „Sopronból nem lesz Pócspetri!” jelszót hangoztatva a résztvevők közül 8 főt internáltak, 8-at rendőri felügyelet alá helyeztek. Az 1944–45-ben Mindszenty Józsefnek és internált társainak szállást adó, – ezért a vendéglátásért hálás a hercegprímásnak kedves – Isteni Megváltó Leányai Zárda tanítónőképzőjének egy diákját és egy apáca tanárát népbírói ítélettel rövidebb hosszabb fogház-, illetve börtönbüntetésre ítélték.

A június 11-én lezárult nyomozás során kiderült: a Révai cikk megjelenése után a soproni klerikusok – egy kivétellel – nemcsak, hogy nem vettek részt a tüntetés előkészítésében, szervezésében, vezetésében, hanem kifejezetten tiltották diákjaiknak a részvételt, s maguk is távol maradtak attól. Így azt a demonstrációt igencsak közvetetten lehetett Mindszentyvel, az egyházi iskolák szellemével kapcsolatba hozni, s az államosítás melletti érvként felvonultatni (Donáth, 2024).

A pócspetri per ítélethirdetésének és Királyfalvi Miklós jogtalan statáriális kivégzésének napján (Asztalos plébánost és Királyfalvit, 1948.) vélhetően ezért fordult a rendőrség figyelme az esztergomi érseki tanítóképző felé. A koncepció pócspetri és soproni ügyek nyomozásában vezető szerepet játszott Décsi Gyula (1919–1990) ávós alezredes akkor szembesült azzal a körülménnyel, hogy a soproni tüntetéssel kapcsolatos nyomozás nem hozta meg számukra az államosítás melletti propaganda szempontjából kívánatos eredményt. Márpedig ismerte a velük szemben fokozottabban érvényes politikai elvárást, melyet Rákosi Mátyás az MDP alakuló kongresszusán így fogalmazott meg: „Itt az ideje aláhúzni mindenkivel szemben, akit illet, hogy *a demokrácia türelmének vége, s aki szembeszáll a demokráciával, arra gyorsan lecsap a demokrácia ökle.* [...] *A köztársaság üdve ma az iskolák államosítását követeli ki és azt, hogy ne ismerjünk kíméletet a reakcióval szemben.*” (Rákosi Mátyás beszéde..., 1948. p. 1. Kiemelés tőlem – D. P.).

Az 1948. június 12-i incidens és az azt követő őrizetbevételek, kihallgatások

Ez vezethetett a Korencsi Ferenc memoárjában említett június 12-i esztergomi provokációhoz: „1949-ben Esztergomtáborba kerültem, ahol az általános iskolában tanítottam. Tanítványaim között volt egy fiú, akinek katonatiszt volt az apja. Ezzel a tiszttel jó barátságba kerültem. Egy alkalommal szóbakerült az »1948-as esztergomi diákügy«. Úgy próbáltam a beszélgetést irányítani, hogy megtudjam milyen szerepe volt ezzel kapcsolatban az esztergomi katonai alakulatoknak. A következőket tudtam meg: Decsi nevű ÁVO-s tiszt összehívott egy tisztgyűlést, ahol azt a feladatot adta önként vállalkozó tiszteknek, hogy vállaljanak egy provokatív felvonulást az érseki képző előtt. Ennek a különítménynek Tóth százados⁴⁴ volt a parancsnoka. Arra a megjegyzésemre, hogy biztosan nagy karriert futott be ez a tiszt, azt a választ kaptam, hogy Tóth százados nagyon megbánta tettét, mert [június 12-én ők úgy tudták, hogy] Decsiék őt és társait csak egy kis ijesztésre akarták felhasználni, nem pedig ártatlan gyerekek elhurcolására.” (Korencsi, 1994a; 2002).

Egyéb forrásainkban említés sem történik Décsi Gyula esztergomi szerepléséről, s arról sem, hogy eredetileg „csak” az erődemonstráció szándékával vonultatták-e el az önként jelentkezett katonákat az érseki tanító-

44. Forrásainkban nem szerepel sem Tóth, sem Máté százados neve.

képző, s felette az egyéb egyházi intézmények, székesegyház előtt, vagy további céljaik is voltak ezzel. Ismerve az aznapi központi napilapok fenyegető hangvételét és közleményeit, mindkettő lehetséges.

A Korencsi Ferenc által említett provokációs célt alátámasztani látszik, hogy a képző előtt elvonult század katonái valójában az Esztergomtáborban állomásozó zászlóalj 2. és 3. századának tiszti akadémiára készülők honvédei voltak. Márpedig az aznap Radányi Ernő főhadnagy elhárító tiszt által az elvonult 9 katona közléséből készített feljegyzés szerint: „Az 1948 június 12-én 11,30-kor Esztergom városán keresztül gyakorlatra kivonult zászlóaljnak 2. százada az Érseki Tanítóképző Intézet előtt elhaladt. Az Intézetben lévő tanuló és valószínűleg tanári karból többen az ablakokon kihajolva a következő sértegető és gyalázkodó kijelentéseket kiáltották: [...] »Hova mentek csürhék ez az a dicső néphadsereg! [...] »Ezek akarják államosítani az iskolákat«, [...] »Ezek a csürhék akarnak valamit csinálni«, [...] »Hova mentek csürhék, ki vagytok dögölve.« [...] »No csürhék hová mentek? Hogy néztek ki? Így néz ki a néphadsereg? Ezek akarnak« többet nem hallottam, mert énekelni kezdtünk és elmosódott a hang. [...] »Vörös disznók szégyelljétek magatokat! Csürhe banda«, [...] Az Érseki Tanítóképző előtt amikor meneteltünk az ablakban lévő fiatalemberek, egyre pontosan emlékszem, megismer-ném száz között is, sárga vászonöltöny volt rajta, pufók képű. »Nézzétek fiúk, egy aljas banda vonul itt alattunk«. A paptanárral, aki mellette állt is hallotta és jót röhögött rajta” -sorolták, többen hozzátéve, hogy a képzősök kéz és kar mozdulatokkal drasztikusan be is intettek nekik.⁴⁵

A feljegyzés tehát csak a 2. századról szólt, holott a megszólaltatott honvédek a 2. és 3. századba tartoztak. Ez az önként jelentkezésre utal. Figyelemre méltó, hogy a feljegyzést nem az elvonuló egység parancsnoka készítette, hanem az elhárító tiszt. Korencsi Ferenc egyik memoárjában úgy nyilatkozott, hogy a katonák nem énekeltek, és a képzősök semmiféle megjegyzést nem tettek rájuk. Eszerint a század – énekszóval, vagy anélkül – ugyan elvonult a képző előtt, de a képzősök semmiféle megjegyzést nem tettek rájuk. Ha így történt volna, akkor az egész egy előre megtervezett provokáció lehetett volna, azzal a céllal, hogy támadást indíthassanak az érseki képzőn keresztül az államosítás ellen mozgósító Mindszenty József ellen. Ez esetben a katonák hamis vallomást tettek volna a diákokra, ezzel kiindulóponttal szolgálva a támadáshoz.

Ellene szól ennek egyrészt Korencsi vallomása mely szerint ő csak 11,55-kor mehetett az ablakhoz, s akkor már csak az elvonuló katonák utolsó szakaszát látta távolodni. Lehetséges, hogy akkor már egyetlen diák sem tett megjegyzést a távolodókra, tehát ő jóhiszeműen állította, hogy nem tapasztalt beszólásokat. Attól még korábban lehettek ilyenek. Utóbbira utalhat, az idézett feljegyzésben az, hogy minden megszólaltatott katona megjelölte, hogy az intézet melyik ablakából kiabáltak, intettek nekik és hányan; másrészt az, hogy az utolsó megszólaló még személyleírást is adott egy ilyen diákról. Az is valószínűsíthető látszik a katonák közléseinek valódiságát, hogy egyikük azt is jelezte, hogy amikor a köztársasági indulót énekelni kezdték, már nem hallotta a beszólás folytatását.

Akárhogy is történt, június 14-én erre hivatkozva Szöllösi György ávós őrnagy vezetésével rendőrök és „katonák” nyomultak be az intézetbe. Petrovich Ede igazgató másnapi jelentése szerint: „f. hó 14-én de. 9 órakor közvetlenül az évváró ünnepély előtt megjelent a vezetésem alatt álló intézetben a Magyar Államvédelmi Rendőrség helyi vezetője, és kijelentette, vizsgálatot kíván tartani a tanulók között, mivel a tanulók közül többen f. hó 12-én az osztályvizsgák befejezése után 11 és 12 óra között az iskola előtt elvonuló honvédelmi alakulatokra a demokratikus honvédséget sértő megjegyzéseket tettek. Tüstént a vezető ezredes⁴⁶ rendelkezésére állítottam az ifúságot, miközben honvédelmi alakulatok megszállták az épületet és annak udvarát. A vezető ezredes

45. Feljegyzés! Esztergomtábor 1948. június 12-én. (ÁBTL V-59109. 16.)

46. Az igazgató úr valószínűleg nem volt tisztában a tiszti rangokkal. Szöllösi őrnagy több hadnagy és alhadnagy rendfokozatú beosztottja vett részt a házkutatásban, majd a kihallgatásokban.

úr felszólítására: lépjenek ki azok a tanulók, akik a jelzett időben az ablakoknál álltak, előlépett 24 tanuló. Házkutatás után⁴⁷ az államvédelmi rendőrség elvitte a tanulókat, de az est folyamán még a következő tanulók maradtak a rendőrség őrizetében: Machovits Gyula, Schreiner Mihály I. é., Csaba László, Kovács Tibor, Mohl József, Szatai György III. é., Korencsi Ferenc, Nagy Gyula, Szalay Árpád, IV. éves tanulók. A tanulók kihallgatásánál az intézet részéről nem volt jelen senki.⁴⁸

Június 14-én az esztergomi rendőrkapitányságon került sor az oda bevitt 23-24 tanuló első kihallgatására és az idézett feljegyzésben név szerint szereplő honvédekkel való szembesítésekre. A rendelkezésünkre álló – valószínűleg nem teljes – tanúvallomások szerint ők valamennyien megmaradtak a feljegyzésbe foglalt beszélgetések, bemutogatások említésénél, s azokat a szembesítések során az általuk felismerni vélt tanulókhöz kötötték. Ily módon Csaba László, Machovits János, Mohl József, Nagy Gyula, Schreiner Mihály és Szatai György került beazonosításra dokumentumaink szerint. A többieket vélhetően a diákok kihallgatása során szerzett információ alapján választották ki. Ily módon aznap este 9 tanulózt szállítottak Budapestre, Korencsi Ferenc szerint az Andrássy út 60-ba, ahol adataikat bántalmazás közben felvették, majd cellákba zárták őket.⁴⁹

Kihallgatásukra az Államrendőrség Budapestkörnyéki Kapitányságának Államvédelmi Osztályán a Mozsár utca 16-ban került sor, melyet Szöllösi őrnagy vezetett. Korencsi Ferenc szerint e kihallgatások során úgy Esztergomban, mint Budapesten fizikai erőszakot alkalmaztak a kihallgatott diákokkal majd tanáraikkal szemben. Köztük vele szemben is: jobb talpának gumibotozása folytán jobb lábát attól kezdve képtelen volt behajlítani.⁵⁰

Más forrás erről nem áll rendelkezésünkre, hiszen a kihallgatottakkal aláíratott hivatalos jegyzőkönyvek mindig azzal a formulával zárultak, hogy „vallomásomat önként, az igazságnak megfelelően, minden kényszerítő eszköz alkalmazása nélkül tettem és elolvasás után aláírással megerősítem”.⁵¹ Sőt, az ügyészségre áttéve ott is aláírták velük: „a rendőrségen nem bántalmaztak, semmi panaszom nincs”.⁵² E visszatérő nyilatkozatokat aligha tekinthetjük hiteles forrásnak.

Mindazonáltal lehetséges, hogy látszólag „baráti, atyai” hangnemen, pszichikai nyomással, a várható büntetéssel való fenyegetéssel fizikai erőszak nélkül is együttműködésre bírták az előállított diákok egy részét. Ennek esélye csak nőhetett azáltal, hogy a várható súlyos büntetés helyett enyhe szankciót helyeztek kilátásba a számukra, amennyiben magatartásuk okaként tanáraik, a tanítóképző nevelési gyakorlatát hibáztatják, s azok „demokráciaellenes” megnyilatkozásait, gesztusait tanúsítják.

Ilyennek tűnik számunkra Machovits János, akkor 17 éves elsős képzős esete. Magyar László pártfogó – vélhetően az ügyészség felkérésére – környezettanulmányt készített több fiatalokról, köztük Machovits-ról is, melyben leírta: házasságon kívül született, „1939-ig nagynénje Machovits Józsa Budapesten nevelte, utána a menhely kötelékében Gyömrőn volt 1945-ig egy földművesnél, azután 1947 szeptemberéig a főjegyző özvegyénél. Földműves és házimunkát végzett, a népiskola VII. osztályát és a polgári iskola IV. osztályát végz-

47. A házkutatási jegyzőkönyvet lásd: Államrendőrség esztergomi kapitánysága, államvédelmi osztály. Házkutatási jegyzőkönyv (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 100.)

48. Petrovich Ede mb. igazgató 466/1947-1948. számú jelentése „A tanulók elleni vizsgálatról” a Főtisztelendő Főegyházmegyei Hatóságnak (PL Mindszenty egyházkormányzati iratokban 4371/1948).

49. A Korencsi Ferenc által az Andrássy út 60-nal kapcsolatban leírtakról semmilyen más írott forrás nem áll rendelkezésünkre. Ezért azt sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk. Két mozzanat mégis fenntartásra készíttet. Korencsi arról írt, hogy egy célában volt bezárva Kossa Istvánnal, ami akkor nem volt lehetséges. Kételyt ébreszt továbbá az is, hogy szerinte csak a 3. napra vitték őket a Mozsár utcába kihallgatásra, holott ott a kihallgatások már 15-16-án is folytak, egyebek között Korencsit is 16-án hallgatták ki.

50. „Lábam rossz állapotának sok köze van az átéltekhez” – írta 2002. június 28-án hozzám írt levelében Korencsi Ferenc

51. ÁBTL V-52698. 30.

52. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 85-87.; ÁBTL V-59109. 23-26.

te. 1947 nyarán egy bolgárkertészetben dolgozott. 1947 szeptember 1-jén belépett az esztergomi katolikus tanítóképzőbe, ahová Merényi Alujzia gyömrői polgári iskolai tanárnő segítette be. Az intézetben tanuláson kívül régi írók műveit olvasta. Az intézettel ment moziba, kirándulásra. *Iskolai bizonyítványa kitűnő általános osztályzatot mutat.*⁵³

Machovits már az első gyanúsított kihallgatásán, június 15-én rendkívül együttműködőnek mutatkozott. Olyasmint is magára vállalt, amit az ellene tanúskodó katonák nem említettek,⁵⁴ s készségesen vádolta a tanári kar tagjait is: „A gyanúsítást megértettem. Bűnösnek érzem magam. 1948. június 12-én délelőtt kb. 11 órakor, miután a tanításnak vége volt, többi tanulótársaimmal együtt arra lettünk figyelmesek, hogy az utcán énekelve honvédek menetelnek. Odaszaladtunk az ablakokhoz és néztük az előttünk elhaladó századokat. Én Szatai Györggyel, Schreiner Mihállyal és Metzker Jánossal álltam az iskola magasföldszintjének egyik ablakában. Én a lent elvonuló honvédeknek hangosan a következőket kiáltottam oda: »Bűdös kommunisták«. Majd, amikor énekeltek azt, hogy éljen a Köztársaság, akkor azt kiáltottam feléjük: »Vigyen el a fene vele együtt«. Ezután a többieknek megjegyeztem, hogy a múltrendszer katonasága fegyelmezettebb volt, mint a mai. Az ablakban lévő többi társaim nem kiáltottak semmit a honvédek felé. A hátam mögött álló Szatai György [...] nekünk azt mondta: »Ha a nyilas rendszer visszajönne, ő is beállna közéjük«.

Mentségemre előadom azt, hogy szegénysorsú szülők gyermeke vagyok, édesanyámnak semmiféle vagyona nincsen, s az érseki tanítóképzőben is ingyen tanítanak.

A feltett kérdésre előadom azt, hogy a fenti kijelentéseket azért tettem, mert ilyen kijelentéseket többször hallottam a tanáraimtól is.

Szentei Ferenc hitoktató, intézeti prefektus 1947 szeptemberében mondta nekünk: »Sietek, mert meg kell hallgatnom az amerikai rádió híreit. Nem szeretem a magyar híreket, nem mondanak igazat [...]« 1948 májusában egy este előttem, valamint Juhász István, Polyák Vilmos, Drovnyi László, Sáros Bálint VII. gimnazisták előtt Szentei Ferenc prefektus úr, miután az amerikai rádió híreinek adását előzőleg meghallgatta, előttünk a következő kijelentést tette: »Oroszország sorozatosan utasítja vissza az amerikaiak békejavaslatára vonatkozó jegyzőkönyveket, valószínűleg háború lesz«. Ebből azt érezte a prefektus úr, hogy a háborút a Szovjetunió akarja kirobbantani. Ezen kijelentésére a fiúk között egy olyan értelmű megnyilvánulás fejeződött ki, amit Polyák Vilmos nyíltan ki is mondott: »legalább megváltozik a helyzet«. Szentei prefektus úr egy alkalommal a következőt mondta: »A jelenlegi magyar honvédség szellemileg elmaradott suhancokból áll«. [...]

Dr. Biborka Ferenc osztályfőnök 1948 márciusában egy osztályfőnöki órán a következőket mondta nekünk: »A demokráciáról nekem muszáj beszélni, mert ez kötelező, s még akkor is beszélnem kell róla, ha én más nézetten vagyok«. Miután ezt hallottuk, nem tartottuk érdemesnek, hogy az előadást figyelemmel kísérjük, de az osztályfőnök az érdeklődést nem is kívánta meg tőlünk. [...] 1947 karácsony előtti napok egyikén az osztályfőnök úr a mindennapi kérdések óra keretében a következőt mondta: »Ma a zsidóknak van a legtöbb pénzük és üzletük, azok meg tudnak venni mindent. Én nem járok zsidókhöz vásárolni, mert én nem bírom egyáltalán őket.« [...]» E vallomását Machovits június 19-én az ügyészségen is megerősítette.⁵⁵

Tőle származik, egy kézzel írt, aláírás nélküli datálatlan szöveg, mely együttműködőképességét tanúsítja, s egyben annak motívumaiba is némi betekintést enged:

53. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 10. (Kiemelés tőlem – D. P.)

54. Ellene csak Botka Mihály honvéd vallott, aki ezt vélte hallani tőle: „Itt menetel egy aljas, csürhe banda”. (Feljegyzés! Esztergomtábor, 1948. június 12-én. ÁBTL V-59109. 16.)

55. Machovits János gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1948. június 15. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 68–70., 94. (Kiemelések tőlem – D. P.)

„Kedves Órnagy Úr!

Amit most kaptam kedves személyétől azt most mind meggondolom. Átgondolom azt, hogy mennyivel magasabb lenne ennek az országnak a műveltségi szintje, ha mindenki tanulhat és nem kell tandíjat fizetni. Ez volt aztán az oka annak, hogy a magyar nemzetet belesodorták, belekényszerítették abba a förtelmes világégésbe, ami hazánkat félig elpusztította. Köszönöm, hogy fel tetszett világosítani a demokrácia előnyeiről, a demokrácia jóságáról.

Amit tetszett mondani, hogy azt, amit elkövettem azt csak meggondolatlanságból tettem? – Igen, elismerem, hogy olyan emberek ellen olyan megszólást tettem, amit azok egyáltalán nem érdemeltek meg.

Olyan jó volt hallani amint velem is elébb el tetszett beszélgetni. Jó volt, hogy egyszer olyan valakivel tudok beszélni, aki tényleg szívből-lélekből híve a demokráciának. Hogyha lehet ezután én is tényleges követője leszek a demokráciának. Kérem Órnagy Úr beszéljen még nekem a demokráciáról, annak tervéről. De még mint-ha én fia lennék, nekem azt mondja. Kár, nagyon bánom, hogy most találkoztam az Órnagy Úrral.

Igen, de most már ha megtörtént, azt jóvá tenni nem lehet. Hiszen csak akkor tudom ezt a hibát [jóvá tenni], ha ki tudok jutni az életbe, mint Tanító és ott a gyermekeknek, a fiatal magyar lelkeknek tudom majd én is magyarázni, mi a demokrácia. Evvel ellent állok annak, hogy valaha olyan történjen megint, mint most én velem. Azt tudom és ígérem, hogy még egyszer nem fog a számon rágalmazás jönni, pláne olyanok ellen, akik éppen úgy nőttek fel, mint én, úgy jöttek világra, mint én. Nagyon kérem az Órnagy Urat, segítsen rajtam, ahogy tud. Tetszik látni nem tudtam, hogy ezzel a kijelentéssel a demokráciának támoszlopával a katonasággal kerülök szembe.

Kedves Órnagy Úr,

Amit tettem [...] a nevelés miatt, a nevelés rosszoldalúsága miatt tettem. Itt az Intézetben még csak első éve vagyok, de már tudom, hogy melyik prefektus milyen világnézetű. Akit említettem, Szentei Ferenc főtisztelendő Urat inkább a »reakciós« világnézetűek közé adom. Említette, hogy a kommunisták milyen jól tudnak szervezkedni. És hogy annyira szervezkednek ennek a vége az lett, hogy azzal fejezte be, hogy majd az amerikaiak segítenek. Meg, hogy forradalom lesz ennek a vége. Magyarországon nem tudja megvetni lábát a kommunizmus, és ehhez hasonlók. A Hercegprímás Úr körleveleivel kapcsolatban is magyarázták, hogy még jobban el-lene legyünk a demokráciának.

Amikor Ortutay Gyula VKM úr azt mondta, hogy ő elismeri a katolikus egyház érdemeit, akkor örültek, de mikor jött a rendelet az államosításról, azt meg tiltóan fogadták és tiltakoztak ellene. Mást nem tudok, de ez is elég ahhoz, hogy egy olyan fiút, mint én, a demokrácia fogalmával tévútra vezessen. Hallgatják az amerikai híreket és abból biztatják magukat, aztán bennünket is azzal biztatnak.

Egyebet nem tudok, de az biztos, hogy nem demokratikus érzelműek. Azt hiszem ezután, majd, ha megtörténik az államosítás akkor minden ily demokrácia ellen gondolkodó kilép a nevelők sorából.”⁵⁶

Mi készítette a szegénységben, család nélkül felnőtt, a tanítóképzőben közösséghez, mérsékelt felemelkedési lehetőséghez jutott 17 éves fiatalembert a látszólag teljes behódolásra, együttműködésre? Semmiképp sem szerette volna elveszteni az ingyenes továbbtanulás lehetőségét. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a demokrácia mellett agitáló Szöllősi őrnagy egyes érvei valóban hatottak rá, s egy megjegyzéséből az is kiszűrődhetett, hogy az apa nélkül felnőtt fiút megérintette a vele/velük(?) szemben nevelő szándékkal fellépő, sorsuk iránt látszólag érdeklődést mutató felnőtt férfi fellépése. S persze az sem lehetetlen, hogy az egész Machovits részéről csupán az őrnagyot a maga irányába kedvezően befolyásolni szándékozó taktika volt, nem is eredménytelenül.

56. Datálatlan, aláírás nélküli kézzel írt szöveg Machovits Jánostól Szöllősi őrnagyhoz címezve. (ÁBTL V – 52724. 37–40. Kiemelés tőlem – D. P.)

Erre utalhat a Március Tizenötödike c. lapnak a bírósági tárgyalás szünetében készített propagandisztikus beszámolója is: „furcsán hangzik, az első előadást a demokráciáról a rendőrnnyomozóktól kaptuk – mondja Szantai György, egy négyholdas újgazda fia.

Mindig vártuk, hogy mikor leszünk agyonverve, mikor kezdődik az »elcsépelés«, de ehelyett felvilágosító előadásokat és könyveket, jó könyveket kaptunk. Én ajándékba kaptam a rendőrtisztól Makarenkó Új Ember kovácsa című csodálatos könyvét. Éjjel-nappal olvastam a cellában – mondta Machovits János. *Én már nem tanító, hanem tanár leszek. Mert a detektívek kifaggattak, volna-e kedvem egyetemre menni. És a detektívek bejuttatnak a Dózsa György Népi Kollégiumba. A rendőrségre kerültünk, mert gyaláztuk a köztársaságot, mert szídtuk a demokráciát. És engem börtön helyett egyetemre juttatnak!*” – mondta a Március Tizenötödike tudósítója szerint („Lehullott a hályog a szemünkről”, 1948. Kiemelés tőlem – D. P.). Ha így történt Machovits úgy gondolhatta: ha nem is Párizs, de az egyetem megér egy új misét/mesét.

Az őrizetbe vett diákok közül még hatan Machovitshoz hasonlóan jártak el: vállalták a nekik tulajdonított beszólásokat, bűnösnek vallották magukat, s magatartásukat annak tulajdonították, hogy tanáraik rossz példát mutattak nekik. Ezt követően részletesen tanúskodtak a tanári kar több tagja és igazgatója ellen. Szalay Árpád és Korencsi Ferenc a rájuk nehezedő nyomás ellenére kitartottak amellett, hogy ők nem vettek részt a honvédség elleni beszólásokban, de tanáraik ellen ők is tanúskodtak.

Korencsi Ferenc az általa aláírt június 16-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv szerint – az említett talpverés ellenére – a következőket nyilatkozta Perényi Zoltán rendőrnnyomozó hadnagynak: „[...] *nem érzem magam bűnösnek*. 1948. június 12-én a vizsgánk 11,55-ig tartott, negyedmagammal, név szerint Dajcs Rudolf, Hábel József és Oszkai Miklóssal az ablakból az elvonuló honvédek utolsó szakaszát láttuk. *Az ablaknál elvonuló honvédekre megjegyzést nem tettünk*. Tekintettel arra, hogy kint lakó vagyok Dajcs Rudolfal az intézetből eltávoztam a Sötétkapu irányába. Az úton Dajcsnak a honvédségre vonatkozóan azt mondtam: »Szegény honvédek, ebben a nagy melegben abban a meleg ruhában cipelik azt a nehéz géppuskát«. A továbbiakban arról vitatkoztunk, hogy a géppuska állványa vagy maga a fegyver nehezebb.

Engem az osztálytársaim baloldali magatartású fiúnak ismernek, mert az osztálytársaimnak és Németh Lajos tisztelendőnek ki mertem fejteni egyéni véleményemet az államosításra vonatkozóan. Mire Németh tanár úr azt felelte: »Senki sem hívott, menj az állami iskolába, van ott hely a te számodra«.

Amióta az iskolák államosítása napirendre került, Németh tanár úr a hittanórák keretében többször is az államosítás ellen beszélt. Kb. f. év május első felében a tanóra megkezdése előtt mondta: »Ha az államosítás továbbra is így megy, az kolhoz fog eredményezni«. Néhány hittanórával később azt mondta: »Ha kolhozra vezet az államosítás, akkor a hátunkon cipelhetjük a csajkát«.

Tavaly, hogy a tandíjamat fizetni tudjam, kőművesmunkát kellett vállalnom. Mint MÉMOSZ tag [Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége] az 1947. május 1-jei ünnepélyen felvonultam és egy »Éljenek a dolgozók« feliratú táblát vittem. Végvári István tanár úr engem a menetben felismert. Midőn vizsgára mentem, a felvonulás során tett észrevételét velem azonnal közölte és az osztály előtt azt mondta: »A táblát vinni tudod, de a német leckét nem tanulod meg«. Az ideai vizsgák kezdetén óra közben Végvári tanár úr azt mondta, hogy: »a német az egy kultúrnyelv és rövidesen eljön az idő, hogy a középiskolákban kötelező lesz a németoktatás úgy, mint régen«.

Mint kint lakó, az intézet [az internárus] belső életéről nem tudok sokat, de f. év januárjában este 7 órakor bementem az intézetbe Dajcs Rudolfal egy füzetért, akkor azt láttuk, hogy egy fiú, akit megnevezni nem tudok, mert valószínűleg kereskedelmista a földön négykézláb mászik és Szentei Ferenc prefektus úr korbáccsal a kezében állt és nevetett. A diákok kérdésünkre, hogy mi történt, az elrendelt szilenciumra hivatkozva, felvilágosítást nem adtak.”⁵⁷

57. ÁBTL V-52619. 3-5. (Kiemelések tőlem – D. P.)

Terjedelmi okból lehetetlen, s redundáns is lenne a többi diák kihallgatási jegyzőkönyvét ismertetnünk. Dr. Bíborka Ferenc ellen négyen, Sentei Ferenc ellen heten, Németh Lajos ellen heten, Végvári István ellen ketten, Petrovich Ede igazgató ellen hárman tanúskodtak, többen ugyanazokat az eseteket, kijelentéseket felidézve.

Ezen – aligha mindenben hiteles – jegyzőkönyvbe foglalt vallomások korrekt összegzését adta Szöllősi György őrnagy 1948. június 16-i összefoglaló jelentésében, néhány vitathatóan általánosító megjegyzéssel:

„[...] f. hó 12-én szombaton délelőtt 11,30 h-kor az ott állomásozó 2. önálló lövész zászlóalj egy százada, mely kizárólag honvédkadémius jelöltekből állt, gyakorlatra kivonulóban az Esztergomi Érseki Tanítóképző előtt vonult el, a köztársasági indulót énekelve. Az intézet diákjainak egy része az ablakokhoz tódulva nézte az elvonuló honvédeket és többen a diákok közül trágár jeleket mutogatva, hangosan becsmérő kijelentéseket tettek a századra: »Kommunista csürhe, az oroszok csatlósai«. »Izzadtok csürhék? Piszkos pribékek, össze-vissza lépkedtek«. »Vörös banda, milyen tiszték lesznek ezekből?« »Hogyha a nyilas világ visszajönne, én is szívesen beállnék azokhoz katonának«. »Kis majmok vannak köztetek, bűdös kommunisták«. – és a köztársasági induló éneklésekor: »Vigyén el a fene vele együtt«. »Ez az a dicső néphadsereg?« A század válasz nélkül tovább vonult, de a kijelentések mély felháborodást váltottak ki a honvédekből és később az esetről tudomást szerzett esztergomi lakosságból.

Régebbi jelentések alapján az osztálynak tudomása volt arról, hogy a fenti intézetben még abból az időből, amikor ott a Görgey Akadémia egy részlege volt nyugatra való szállítása előtt beszállásolva, a honvédkincstár tulajdonát képező anyagok vannak. F. hó 14-én utasításra rendőri karhatalommal házkutatást tartottam az intézetben, és őrizetbe vettem a provokáló diákokat, összesen 9 főt.

Házkutatás során, melyről a házkutatási jegyzőkönyvet mellékelem, kisebb mennyiségben találtunk honvédkincstár tulajdonát képező anyagot [...] lőfegyvert és lőszert azonban nem. Találtunk azonkívül, főleg a könyvtárban, de az épület más részein is igen nagy mennyiségű be nem szolgáltatott fasiszta sajtóterméket, pl.: Signal folyóiratokat, a Magyar Futár több sorozatát, a Harc. c. hetilap majdnem teljes évfolyamát, a Magyarország c. lap évfolyamait, 2 db. Hitler, 1 db. Göring fényképet, és igen sok indexre tett könyvet. A könyvtár igen nagy méretei miatt és mivel szemmel láthatóan a fasiszta sajtótermékekre vonatkozó rendeletnek az intézetben egyáltalán nem tettek eleget, a tüzetes átvizsgálás helyett, mely napokat vett volna igénybe, utasítottam az iskola igazgatóját, hogy rendőri segédlettel az épület összes sajtótermékeit 3 napon belül rostálják át, és a fasiszta anyagot a helyi kapitányságnak szolgáltatassák be. (I. m.).

Részben saját beismerésük, részben a honvédekkel történt szembesítések alapján 9 diákot vettem őrizetbe, név szerint: Nagy Gyula Béla IV., Kovács Tibor, Mohl József, Csaba László, Szatai György, Korencsi Ferenc, III., Mahovics János és Schreiner Mihály I. éves tanítóképző növendéke(et).⁵⁸ Fentiek közül kettő⁵⁹ a jelzett időpont-ra távollétet tudott igazolni, a többi hét viszont őszintén beismerte a fent jelzett és általuk tett kijelentéseket.⁶⁰ Gyanúsítottak közül egy 15 éves, a többiek 17-20 évesig terjedő korban vannak. Kettő kivételével, akik kulák parasztkor gyermekei, a többi – az iskola tanulóinak általános szociális összetételének megfelelően – munkások, szegényparasztkor gyermekei, sőt van köztük árva és lelenc is.

Őszinte és őszintének látszó vallomásuk, szociális helyzetük és a nyomozás során felmerült egyéb adatok miatt magatartásuk okát az iskola szellemében kellett keresni. (II. m.).

58. E felsorolásból Szalay Árpád IV. éves növendék kimaradt.

59. Szalay Árpádra és Korencsi Ferencre utalhat itt a jelentés.

60. Az elvonult katonák nem, vagy nem úgy referáltak a fenti szövegben döntéssel jelzett beszélésokról. A kommunistákra, orosz csatlósokra, nyilas hadseregre, és arra, hogy a köztársaságot egye meg a fene ők nem emlékeztek. Ezekre a történetek politikai és jogi megítélése szempontjából fontos beszélésokra az elfogott tanulók a kihallgatások során – vallatóik nyomására – kezdtek „emlékezni”, márpedig ez az ügy koncepcióba rendezésének szándékát jelzi.

Az őrizetbe vett gyanúsítottak vallomásuk során előadták, hogy *egyres tanáraik állandóan és folyamatosan antidemokratikus kijelentéseket tettek előttük, izgattak és lázítottak a demokrácia és alapintézményei ellen és ez a szellem áthatotta az egész intézet és a hozzátartozó internátus összes növendékeit.*

Németh Lajos hittanár, mind a hét őrizetbe vett diák egyöntetű tanúvallomása szerint – amit a nyomozás egyéb adatai is alátámasztottak – folyamatos demokráciaellenes izgatás közben a következő kijelentéseket tette: »Ha az iskolákat államosítják akkor 1-2 évig ne járjatok iskolába, ne hagyjátok lelketeket megfertőzni, mert 1-2 év múlva úgyis vége lesz ennek a rendszernek és akkor újra egyházi iskolába járhattok«. »A Szovjetunióban kiirtották a vallást«. »Az országban ma tatárjárás van«. »Az amerikai rádió bement, hogy nemsokára háború lesz Amerika és Oroszország között, és nem kérdéses, hogy az amerikaiak le fogják győzni a gyűlevész orosz hordákat«. »A Szovjetunió már többet elhurcolt az országból, mint amit az egész jóvátétel kitesz, így könnyű neki a felét elengedni«. »A munkásság és diákság közösen tervezett Szabadság sportünnepélyét elmosta az eső, mert az Isten sem akarja, hogy ez a két, annyira különböző társadalmi réteg egyetértésben legyen«. »Államosítják az iskolákat, államosítják a gyárakat, államosítani fogják a földeket is, kolhoz lesz«. (stb. lásd a jegyzőkönyvet.)” Ezt követően az őrnagy összefoglalta a diákok vallomásai során Szentei Ferencről, Báborka Ferencről és Petrovich Ede igazgatóról ekmondottakat, majd megjegyezte:

„Az internátusban tilos volt a tanítóképzősöknek bármiféle újságot olvasni, kivéve az »Új Ember«-t és a »Szív Újság«-ot, amely hivatalból járt.⁶¹[A]z utolsó éves tanítóképzősök könyvárába egyetlen modern magyar regényt, vagy verses kötetet nem találtam, a most végzett jelölteknek Adyt csak megemlégtették, de nem ismergették,⁶² nincs kötete az intézetben, József Attilát egyikük-másikuk az intézeten kívül hallotta említeni, nem ismerik, és volt olyan most végzett jelölt, aki nem tudta ki a köztársasági elnök.”

Jelentését javaslatai ismertetését zárta: „Az őrizetbe vett diákok kihallgatása során beigazolódott, hogy beállítottságukért, elkövetett kijelentéseikért elsősorban nem őket terheli felelősség, őszinte megbánást mutatnak, nem egyenél az iskolai nevelés ellentétben állt az otthoni demokratikus neveléssel, amit szociális helyzetük is alátámaszt. Ellenük rendőri eljárást még közigazgatási vonalon sem javaslok, mert ez elvonná továbbtanulási lehetőségüket.

Amennyiben ez a javaslat nem lenne elfogadható, úgy szociális helyzetükre és egyéb képességeik alacsony szintjára való tekintettel rendőri felügyeleti eljárást javaslok Kovács Tibor 20 éves 30 holdas kulákgazda fia, Mohl József 20 éves kulák-hentes fia ellen és iskolából való eltávolítást, Schreiner Mihály sváb származású 15 éves tanuló ellen, aki 20 holdas kulák fia. A többiek ellen nem javaslok a rendőri eljárást.

Javaslok ezzel egyidejűleg Németh Lajos, Szentei Ferenc paptanárok őrizetbevételét és a Népügyészségnek történő átadását, vagy közigazgatási eljárás alá vonását. Ugyanezt javaslok Báborka Ferenc dr. világi tanár esetében, Petrovich Ede igazgató-paptanár ellen pedig véleményeztem rendőri eljárásra kérek utasítást.”⁶³

E jelentésből egyértelmű: Szöllősi őrnagy – mikor a tanárok, az érseki képző szellemisége elleni tanúvallomások már a rendelkezésére álltak – a maga részéről betartani szándékozott a vallomásért enyhe következményeket kilátásba helyező ígéretét, ahogy az is, hogy felelősséget érezhetett azért, hogy a teszteszteron fűtötte ifjak szerencsétlen beszólásai ne akadályozzák meg tanítónak válásukat. Nem rajta múlt, hogy erre vonatkozó javaslatait akkor felettesei felülírták.

61. „A VKM adományából a következő folyóiratok jártak: Politika, Fórum, ÚjMagyarország, Magyarságtudomány. Az internátus növendékei számára az igazgató állította rendelkezésre az Új Ember, Vigília és Köznevelés folyóiratokat” -olvashatjuk az intézet évkönyvében. (Petrovich, 1948, pp. 17–18.)

62. „Magyar dolgozatok: V. o. Ady Endre és a társadalmi kérdés. ... Nemzetiségi béke a Duna-medencében a múltban és a jövőben”. (Petrovich, 1948, p. 15).

63. A Budakörnyéki Kapitanyság Államvédelmi Osztálya vezetőjének, Szöllősi György r. őrnagynak 19.428/1948. sz. Jelentése Budapestről „az Esztergomi Érseki Tanítóképző Intézet diákjainak és tanárainak ügyéről” (ÁBTL V-59109. 20–22. Kiemelések tőlem – D. P.)

Még két – vélhetően összefüggő – említésre méltó fejlemény történt június 16-án. Biborka Ferenc lánya, Judit kérdésemre a következőt írta számomra: „Anyukámnak még van egy bizonyíthatatlan homályos emléke. Az események előtti nap csöngetett náluk egy sötétruhás férfi, apukámat kereste és azt mondta, hogy ő egy régi tanítványa. Azért jött Pestről, hogy beszéljen velem. Anyukám elküldte az iskolába, de nincs több hír, hogy találkoztak-e, beszéltek-e. Évekkel később Budapesten egy könyvesboltban már nem emlékszik hogyan egyedül szóba egy férfival, aki azt mondta, hogy annakidején ő volt Esztergomban, hogy figyelmeztesse apukámat és kollégáit.”

E figyelmeztetés nagy valószínűséggel célba juthatott, mert még aznap a tantestület az igazgatóval az élen magyarázkodó, elhatárolódó levelet írt a diákok által sértegetett katonák parancsnokának:

„F. hó 14-én intézetünkben a honvédség részvételével megtartott rendőri vizsgálat tudomásunkra hozott oka az a vád volt, hogy néhány növendékünk a felvonuló honvédséggel szemben 1948. június 12-én sértő magatartást tanúsított.

A vizsgálat a gyanúsított tanulókkal szemben még folyamatban van, de *mi, az intézet igazgatója és tanárai kötelességünknek érezzük, hogy legmélyebb sajnálatunknak és megbotránkozásunknak adjunk kifejezést már csak azért is, hogy növendékeink magaviseletükkel alkalmat adtak a jelzett vádra.*

Annál nagyobb a felháborodásunk és sajnálkozásunk, mert mi a tanítványainkat a magyar nép és demokrácia szeretetére, intézményeinek, szervezeteinek megbecsülésére neveljük, és sem szóval, sem magatartással indítást nem adtunk arra, hogy ilyen magaviseletet tanúsítsanak.

Kérjük Parancsnok Urat, hogy ezt az általunk nagyra becsült honvédségnek tudomására adni szíveskedjék. Egyben kérjük honvédeinket, méltó felháborodásukat enyhítse annak a megfontolása, hogy *16-18 éves fiúk részéről talán nem is rosszakarát és ellenszenv, hanem gyerekes meggondolatlanság és éretlenség megnyilvánulása volt a sajnálatos és elítélendő viselkedés oka.*

Esztergom, 1948. június 16. Mély tisztelettel: Petrovich Ede igazgató” és 14 tanár aláírásával köztük dr. Biborka Ferencé és Németh Lajosé is.⁶⁴

Másnap megtudták: e gesztusuk érdemben nem befolyásolta az eljáró hatóságok lépéseit. Erről tanulmányunk következő részében, a Neveléstudomány következő számában olvashatnak.

64. „Az Esztergomi Érseki Tanítóképzőintézet tantestülete a 2. Önálló Lövészászlóalj Parancsnokságának. Esztergomtábor. 468/1947-48. sz. (ÁBTL V-52724. Kiemelések tőlem – D. P.)

Irodalom

---

1. „Lehullott a hályog a szemünkről”. (1948). *Március Tizenötödike*, 2(19), 5.
2. A drótkorbácsos „hittanárt” és két társát súlyos börtönbüntetésre ítélte a népbíróság. (1948). *Zala*, 53(143), 1.
3. A honvédséget és a köztársaságot gyalázták az esztergomi fasiszták. (1948). *Tiszántúli Néplap*, 5(138), 1.
4. A Szegedi Katolikus Tanítóképző Intézet összes diákjainak határozata. (1948). *Március Tizenötödike*, 2(17), 4.
5. Asztalos plébánost és Királyfalvit halálra ítélte a statáriális bíróság. (1948). *Magyar Nemzet*, 4(133), 1–5.
6. Az amerikai rádió híradásait tanították az esztergomi tanítóképzőben. (1948). *Kis Újság*, 2(140), 3.
7. Az egyházi iskolák államosításáért folyó harc máris eldőlt. (1948). *Szabad Nép*, 4(122), 3–4.
8. Az Érseki Tanítóképzőhöz. (1948). *Szabad Esztergom*, 4(17), 2.
9. Az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjai becsmérelték a honvédséget. (1948). *Szabad Nép*, 6(139), 5.
10. Az esztergomi érseki tanítóképző három tanárát őrizetbe vették. (1948). *Magyar Nemzet*, 4(139), 1.
11. Az esztergomi ítélet. (1948). *Független Újság*, 2(142), 2.
12. Az esztergomi tanítóképzőben: a tanárok a demokrácia ellen uszítottak. (1948). *Népszava*, 76(130), 6.
13. Az iskolák államosítását követelik az esztergomi pedagógusok a szakszervezeti szemináriumon, szakszervezeti csoportjuk nevében. (1948). *Szabad Esztergom*, 4(21), 1.
14. Az iskolák államosításával a hitoktatás nem fog sérelmet szenvedni a történelmi hagyományokkal rendelkező iskolák önállósága is megmarad. (1948). *Szabad Esztergom*, 4(24), 1.
15. Az országgyűlés megszavazta a felekezeti iskolák államosítását. (1948). *Magyar Nemzet*, 4(137), 1.
16. Az uszító tanárok súlyos büntetést kaptak. (1948). *Kanadai Magyar Munkás*, 20(1), 11.
17. Balogh, M. (2008). Kötélhúzás a kulisszák mögött: Czapi Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In Cs. Szabó, & L. Szigeti (Eds.), *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948* (pp. 65–102). Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány.
18. Balogh, M., & Knausz, I. (1988). Az iskolák államosítása 1948-ban. *Párttörténeti Közlemények*, 32(2), 40–83.
19. Beismerő vallomás után súlyos börtönbüntetésre ítélték a fasiszta esztergomi tanárokat. (1948). *Dunántúli Napló*, 5(141), 1.
20. Börtönbüntetésre ítélték a demokráciát és a honvédséget gyalázó esztergomi paptanárokat (1948). *Szabad Szó*, 50(142), 1–2.
21. Börtönbüntetést kaptak az esztergomi paptanárok. (1948). *Kis Újság*, 2(143), 3.
22. Bűnös vagyok! (1948). *Világosság*, 4(142), 1.
23. Csütörtökön ül össze a püspöki konferencia, hogy döntsön a szerzetesi iskolák tanerőinek magatartása felől. (1948). *Zala*, 53(143), 1.

24. Donáth, P. (2008). Súlyos következményekkel járó játszmák a katolikus tanító(nő)képzők államosítása körül. In Cs. Szabó, & L. Szigeti (Eds.), *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948* (pp. 139–170). Lénárd Sándor Közhasznú Alapítvány.
25. Donáth, P. (2018). „Botrány” az 1908. évi császárijubileum körül a Győri Királyi Katolikus Tanítóképzőben. *Egyháztörténeti Szemle*, 19(4), 39–67.
26. Donáth, P. (2024). „Sopronból nem lesz Pócspetri”. *Iskolakultúra*, megjelenés alatt.
27. Drótkorbáccsal verték, a demokrácia gyűlöletére, a »régí úrrend« visszavására tanították a diákokat az esztergomi érseki tanítóképzőben. (1948). *Szabad Nép*, 6(142), 3.
28. Elfogadta a minisztertanács a felekezeti iskolák államosításáról szóló törvényjavaslatot. (1948). *Szabad Nép*, 6(133), 1–5.
29. Elhangzott az ítélet. (1948). *Dolgozók Lapja*, 3(26), 1.
30. Esztergom megyei város képviselő testületének állásfoglalása az iskolák államosításáról. (1948). *Szabad Esztergom*, 4(24), 1.
31. Esztergom Nemzeti Bizottsága mélyen elítéli Mindszenty pásztorlevelét és követeli az iskolák államosítását. (1948). *Dolgozók Lapja*, 3(22), 3.
32. Fasiszta szellemben nevelték a diákokat az esztergomi tanítóképzőben. (1948). *Szabad Esztergom*, 4(26), 1.
33. Gábris, J. (1986). *Emlékek és tanulságok: Az esztergomi népi kollégium története*. Esztergomi Tanítóképző Főiskola.
34. Gábris, J. (1996). *Az esztergomi nevelőképzés krónikája* (Vol. 1). Az Esztergomi Tanító- és Óvónőképző Öregdiákjainak Egyesülete.
35. Hatalmas tiltakozó tüntetést rendezett a diákság Esztergomban, követelve Mindszenty eltávolítását. (1948). *Szabad Esztergom*, 4(51), 2.
36. Hitler és Göring képe az esztergomi érseki tanítóképzőben. (1948). *Dunántúli Napló*, 5(138), 2.
37. Hitler fényképe, Amerika Hangja, és fasiszta előadás az esztergomi érseki tanítóképzőben, ahol nem tudják kicsoda Ady és József Attila. (1948). *Szabadság*, 4(140), 5.
https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1384666/file/P%C3%A1l%20Lenke_EG_bibliogr%C3%A1fia.pdf
<https://egyhaztortenetiszemle.hu/wp-content/uploads/2021/02/szemle-2018-4-3.pdf>
38. Isten szolgája korbácsot használt nevelőeszköznek az esztergomi érseki tanítóképzőben. (1948). *Szabad Esztergom*, 4(26), 2.
39. Ítélet az esztergomi perben. (1948). *Magyar Nap*, 2(144), 4.
40. Ítélet az esztergomi reakciós tüntetők bűnperében. (1948). *Kossuth Népe*, 4(142), 1.
41. Ítélet az esztergomi tüntetők pörében. (1948). *Világ*, 1948(918), 3.
42. Izgatás miatt őrizetbe vették az esztergomi érseki tanítóképző három tanárát. (1948). *Miskolci Hírlap*, 4(139), 2.
43. Kardos, J., & Kornidesz, M. (Eds.) (1990). *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből 1945–1953* (Vol. 1). Tankönyvkiadó.

44. Kardos, J., & Kornidesz, M. (Eds.). (1990). *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből 1945–1953* (Vol. 1, p. 236). Tankönyvkiadó
45. Kétféle iskola, kétféle ifjúság. (1948). *Szabad Nép*, 6(142), 3.
46. Korbáccsal verte a diákokat? (1948). *Világ*, 1948(917), 5.
47. Korencsi, F. (1994a). 1948: Miért rohamozta meg az ÁVO a tanítóképzőt. *Esztergom és Vidéke*, 1994(19), 6.; Korencsi, F. (1994b). 1948: Miért rohamozta meg az ÁVO a tanítóképzőt. *Esztergom és Vidéke*, 1994(20), 6.
48. Korencsi F. (2002): Az iskolák államosításának előzményei Esztergomban (ahogy én láttam). 2002. június 28. Héreg, kézirat, a szerző birtokában.
49. Kovács É., & Pócze, G. (1988). *Az állami iskolamonopólium kialakulása Magyarországon. (Viták az iskola államosításáról)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
50. Lakatos, P. (1994). Esztergomi diákok kiszolgáltatottsága. *Vasárnapi Újság*, 1994. május 8.
51. Ma tárgyalják az esztergomi szeminárium népellenes bűnügyét. (1948). *Magyar Nap*, 2(143), 4.
52. Mészáros, I. (1989). *Mindszenty és Ortutay: Iskolatörténeti vázlat 1945–1948*. Magánkiadás.
53. Mikó, Zs. (2008). A pócspetri per(ek). In Cs. Szabó, & L. Szigeti (Eds.), *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948* (pp. 123–137). Lénárd Sándor Közhasznú Alapítvány.
54. Mindszenty nevelői. (1948). *Gyöngyösi Néplap*, 5(30), 1.
55. Nem tesz jó szolgálatot az egyháznak és a demokráciának sem, aki ellentétet szít az egyház és a demokrácia között. (1948). *Szabad Esztergom*, 4(29), 1.
56. Őrizetbe vettek három tanárt, mert a demokrácia ellen lázították tanítványaikat. (1948). *Szabad Szó*, 50(139), 2.
57. Őrizetbevételek az esztergomi katolikus tanítóképzőben. (1948). *Független Újság*, 2(139), 2.
58. Pál, L. (2017). *Tanárok, tanítók az esztergomi tanítóképző intézetben 1842–1948: Életrajzi adatok, bibliográfia*. K.n.
59. Petrovich, E. (Ed.). (1948). *Az Esztergomi Érseki Róm. Kat. Líceum és Tanítóképzőintézet évkönyve az 1947–48. iskolaévről*. Az igazgatóság kiadása, Buzárovits Nyomda
60. Rákosi Mátyás az egyesülési kongresszus zárónapján. (1948). *Magyar Nemzet*, 4(135), 4.
61. Rákosi Mátyás beszéde az egyesülési kongresszuson. (1948). *Szabad Nép*, 6(134), 1.
62. Rákosi, S., & Szabó, B. (Eds.). (1967). *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozata 1944–1948*. Kossuth Könyvkiadó.
63. Rendszerben folyik a felekezeti iskolák átvétele. (1948). *Szabad Esztergom*, 4(27), 2.
64. Rendelet a nem állami iskolák átvételéről. (1948). *Magyar Nemzet*, 4(136), 1.
65. Rendkívüli közgyűlésen foglalt állást a felekezeti iskolák államosítása mellett a vármegyei törvényhatósági bizottság. (1948). *Szabad Esztergom*, 4(25), 2.
66. Révai, J. (1948). Pócspetri. *Szabad Nép*, 6(128), 1.
67. Rövidesen nyoma sem lesz a diákságban az egyházi reakció hatásának. (1948). *Népszava*, 76(142), 3.

68. Súlyos börtönbüntetésre ítélték az esztergomi lázítókat. (1948). *Tiszántúli Néplap*, 5(141), 1.
69. Súlyos büntetést kaptak az esztergomi uszító paptanárok. (1948). *Népszava*, 76(142), 2.
70. Súlyos ítéletek az esztergomi ügyben. (1948). *Fehérvári Kis Újság*, 3(143), 3.
71. Súlyos ítéletek az esztergomi ügyben. (1948). *Magyar Nemzet*, 4(142), 1.
72. Szabó, Cs., & Szigeti, L. (Eds.). (2008). *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. Lénárd Sándor Közhasznú Alapítvány.
73. Tervezetek tárgyalások a VKM-ben a diákönkormányzati szervek létesítéséről és az ifjúság pártpolitalizálásáról. (1979). In I. Dancs (Ed.), *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról 1945–1948* (pp. 485–503). Kossuth Könyvkiadó.

The Trials and Tribulations of the Students and Teachers of the Esztergom Archbishop's Teacher Training College in Connection with the Struggles around the Nationalisation of 1948 I. From a Student Prank to a Conceptual Lawsuit

In June 1948, as part of the struggle with Cardinal Archbishop Mindszenty and the Catholic Church over the nationalisation of schools, the case of the students and teachers of the Esztergom Archbishop Teachers' College became the focus of national attention of the state security services and political propaganda. On 12 June, a company of military academics marched in front of the school building in an intimidating manner. Some students criticised their march with adolescent fervour through the open window and made disparaging remarks about soldiers and the army in the tense atmosphere surrounding nationalisation. They filed a complaint, and on 14 June, the police and military entered the school, searched the premises and detained the students suspected of being involved in the remarks. During their interrogation, they were forced to take responsibility for things they had not said and to blame the Archbishop's training school and their teachers' actual or perceived anti-democratic statements to release them quickly. The first part of the documentary narrative describes the circumstances of the events and the process of the accusations against the teachers in the Concepcion trial based on contemporary memories, five archives and the contemporary press.

Keywords: *nationalisation of schools in 1948, Esztergom Archbishop's Teachers' Training College, conceptual lawsuit*